

Specifická traumata prarodičů při náhradní příbuzenské péči

Ilona Paulová

Bakalářská práce
2013

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Ilona PAULOVÁ**
Osobní číslo: **H108222**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Specifická traumata prarodičů při náhradní
příbuzenské péči**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu.

Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím bakalářské práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena na:

- náhradní péči a životní situaci dítěte, u kterého se uvažuje o svěření do náhradní rodinné péče,
- specifika prarodičovské náhradní péče, pozitiva a negativa,
- zpracování a řešení náhlé situace prarodiče, pěstounem bez přípravy,
- traumata prarodičů při náhradní příbuzenské péči,
- program pomoci, vzdělávání v oblasti komunikace a podpora prarodičů.

Součástí práce bude kvalitativní výzkum, zaměřený na potřeby prarodičů při výchově vnoučat.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

MATĚJČEK, Z. – O rodině, vlastní, nevlastní, náhradní, Praha, Portál 1994, ISBN: 80-85282-83-6

MATĚJČEK, Z.- Náhradní rodinná péče, Praha, Portál 1999, ISBN: 80-7178-304-8

MATĚJČEK, Z. – Osvojení a pěstounská péče, Praha, Portál 2002, ISBN: 80-7178-637-3

ŘÍČAN, P. – Cesta životem (vývojová psychologie), přepracované vydání, Praha, Portál 2006, c2004, ISBN: 80-7367-124-7

TÓTHOVÁ, J. – Úvod do transgenerační psychologie rodiny, Praha, Portál 2011, ISBN: 978-80-7367-856-2

VÁGNEROVÁ, M. – Psychopatologie pro pomáhající profese, Praha, Portál 2008, ISBN: 978-80-7367-414-4

Další literatura bude obsažena v Projektu bakalářské práce a průběžně doplňována při práci na tomto textu.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Geraldina Palovčíková, CSc.

Katedra psychologie

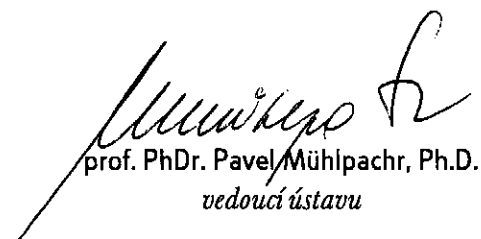
Datum zadání bakalářské práce:

16. března 2012

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2013

V Brně dne 16. března 2012

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. PhDr. František Vízdal, CSc.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

ILONA PAULOVÁ

.....
Jméno, příjmení studenta

V Brně 30. 3. 13

Paula

.....
Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevdělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlédnutí veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přítom se přihlédne k vyšší výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Obsah práce Specifická traumata prarodičů při náhradní příbuzenské péči je zaměřen na zpracování těžké životní situace v rodině. Ve stejný okamžik prarodiče ztratí dospělé dítě a náhle se stávají pečovateli o vnouče. Další vývoj nové rodiny závisí na postoji prarodičů a na pomoci sociálních pracovníků, psychologů, pedagogů, nestátních organizací, příbuzných a přátel. Cílem práce je přispět k ucelenému psychologickému náhledu na život prarodičů v roli pěstounů a k začlenění podpůrných aktivit nestátních organizací do systému sociální péče pro úspěšné fungování nové rodiny.

Klíčová slova: dítě, komunita, náhradní příbuzenská péče, potřeby, prarodič, psychické trauma, rodina, sebevražda

ABSTRACT

The content of this thesis The Specific Traumas of Grandparents in Foster Care is focused on the processing of a difficult life situation in a family. At the same moment grandparents lose their adult child and they immediately turn into a grandchild minder. Further development of the new family depends on grandparents' attitude and on help of social workers, psychologists, pedagogues, non-state organizations, relatives and friends. This work aims at contributing to the compact psychological view of life of grandparents in a role of foster-parents as well as the incorporation of supportive activities of non-state organizations into the system of social care in order to successful family function.

Key words: child, community, foster care, needs, grandparent, mental trauma, family, suicide

Poděkování

Děkuji paní PhDr. Geraldině Palovčíkové, CSc. za užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování bakalářské práce.

Velmi si vážím morální podpory od mého manžela Jaromíra Paula a svých dvou dcer, Ivy a Michaely, kterým tímto děkuji.

OBSAH

ÚVOD.....	8
I. TEORETICKÁ ČÁST	10
1. Náhradní příbuzenská péče v historických a společenských souvislostech.....	11
1.1. Přístup společnosti k pěstounství v historii a současnosti	11
1.2. Životní situace dítěte	15
1.3. Dílčí závěr – Náhradní příbuzenská péče v historických a společenských souvislostech	19
2. Specifická traumata prarodičů	21
2.1. Trauma ze ztráty dospělého dítěte	21
2.2. Vnouče – nový člen domácnosti.....	25
2.3. Prarodičovská péče – pozitiva a negativa	29
2.4. Dílčí závěr – Specifická traumata prarodičů	32
3. Sociální podpora.....	35
3.1. Laická podpora	35
3.2. Profesionální podpora	38
3.3. Dílčí závěr – Sociální podpora.....	41
II. PRAKTICKÁ ČÁST	43
4. Kvalitativní výzkum	44
4.1. Cíl výzkumu.....	44
4.2. Použité metody	44
4.3. Pilotní výzkum	45
4.4. Charakteristika a způsob získání souboru respondentů	46
4.5. Diskuse a interpretace výsledků.....	47
4.6. Dílčí závěr – Kvalitativní výzkum	57
ZÁVĚR.....	60
RESUMÉ.....	62
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENY	63

ÚVOD

Pro zachování psychické rovnováhy dítěte při trvalé či dočasné ztrátě rodičů je ideálním řešením náhradní příbuzenská péče. Pro pěstouny, především pro prarodiče, však tento nový životní úkol přináší nemalé problémy. Samotný fakt, že i z jeho života zmizelo jím vychované dospělé dítě, přináší psychickou zátěž, které se nelze snadno zbavit. Dalším stresorem je tlak svěřeného vnučete, které taktéž prožívá svoji emoční bolest a leckdy situaci téměř nerozumí.

V bakalářské práci jsem se zaměřila především na prožívání a zpracování situace z pohledu prarodičů. Neplánovaně se stávají pěstouny, leckdy ze dne na den. Jsou na ně kladeny požadavky, kterým se snaží dostat, někdy za cenu ztráty psychické stability, svých koníčků, přátel či poškození zdraví. Jak od některých prarodičů vím, přináší tyto situace i zdroj duševního sebeobohacení, nové možnosti uplatnění a především radost z toho, že se dětem daří.

Jsou však na okraji zájmu společnosti. Laické veřejnosti jsou známé především případy, které zneužívají sociální systém, a neoprávněně čerpají sociální dávky. Možná pak ani oprávnění žadatelé nemají chuť se kontaktovat s úřady a odborníky pro vyšší kvalitu péče o dítě. Některé neziskové organizace se snaží podporovat tato nová rodinná uskupení. Domnívám se však, že neexistuje systematická podpora, která by byla nabízena třeba už při prvním kontaktu s pracovníky sociální péče. Společnost v zemích východního bloku se od druhé světové války zaměřila na státní výchovu dětí bez rodičovské péče prostřednictvím dětských domovů.

Pro kvalitní vývoj dítěte prosazoval světově uznávaný dětský psycholog a významný reformátor péče o děti Zdeněk Matějček náhradní rodinnou výchovu. Upozornil na význam citové atmosféry nové rodiny. Zdůrazňoval schopnost vychovatele dostát osobitým nárokům dítěte.

Cílem práce je přispět k ucelenému psychologickému náhledu na život prarodičů v roli pěstounů a k začlenění podpůrných aktivit nestátních organizací do systému sociální péče pro úspěšné fungování nové rodiny.

Zejména třetí kapitola teoretické části s názvem Sociální podpora, může být praktickým vodítkem pro práci s konkrétní rodinou.

Vzhledem k tomu, že pro běžného člověka je život nejvyšší hodnotou, zaměřila jsem pozornost na akt sebevraždy mladých lidí, z nichž někteří již byli rodiči. Překročení hranice života a smrti vlastní vůlí je pro společnost stále nepochopitelný a fascinující jev. Z několika různých pohledů se vracím k tomuto tématu v podkapitolách Vybraný problém - sebevražda.

Sociální pedagogika zahrnuje i problematiku poruchy rodiny a rodičovství, náhradní rodinné výchovy, zanedbávaných dětí a dodržování jejich práv, osob ohrožených drogami a dalšími sociálními patologiemi, postpenitenciární péči o propuštěné z vězení (Jůzl, 2010).

Podle Bakošové lze pojmut obor sociální pedagogika jako životní pomoc (Bakošová, 2008). Téma Specifická traumata prarodičů při náhradní příbuzenské péči koresponduje se studovaným oborem.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Náhradní příbuzenská péče v historických a společenských souvislostech

1.1. Přístup společnosti k pěstounství v historii a současnosti

Několik dní po narození dítěte místní farář dítě pokřtil. Být kmotrem byla pocta i odpovědnost zároveň. Již od středověku otec dítěte šel požádat většinou lépe situovaného člověka s dobrými mravy o to, zda by se stal kmotrem jeho dítěte. Taková věc se neodmítala. Už v názvu společenské role kmotra, přeloženo z latiny commater, výraz spolumatka zcela vystihuje funkci. Vzhledem k tomu, že společnost v Evropě byla vždy patriarchální, větší význam získal kmotr doprovázený manželkou. Jeho úkolem bylo v případě úmrtí rodičů vychovat a zabezpečit dítě do jeho dospělosti. I za života rodičů měl kmotr odpovědné úkoly. Pomáhal ve výchově dětí, byl mu důvěrníkem a rádcem. Pro církve byl odpovědný za nedělní účast na bohoslužbách svého kmotřence či kmotřenky a za jejich život v souladu s křesťanským náboženstvím. Kmotr a kmotra měli výsadní postavení a těchto lidí si okolí velmi vážilo. Nezůstalo nepokřtěné dítě. I pro nemanželské dítě se našel ochránce. S postupující průmyslovou revolucí se kmotry stávali členové širší rodiny novorozenců. Lidé migrovali do měst za prací a vazby s nepříbuznými osobami byly nestabilní. (www.zivahistorie.eu ze dne 15.4.2012).

Ve 20. století levicová politika začínala nabírat na síle a odmítala veškeré křesťanské názory a zásady. Stalo se moderním dítě nekřtít a raději budovat institucionální společnost, z níž se pomalu začaly vytrácet úzké mezilidské vazby. Za druhé světové války při hromadných vraždách a válečných zločinech zůstalo mnoho dětí bez rodiny. Zůstaly buď na ulici, nebo se jich někdo ujal. Zmatek v identitách byl dovršen politikou třetí říše. Tehdejší mocnáři však určili pro výchovu dětí náhradní rodinu. Vyhodnotili, že pro stabilní vývoj dítěte potřebuje zažít atmosféru rodiny. Ještě dnes mezi námi žijí lidé, kteří byli jako kojenci převezeni na převýchovu k novým rodičům.

Po druhé světové válce ve východní Evropě zavládl ve společnosti kolektivní duch, který odstranil poslední zbytky osobního zájmu mezi lidmi. Politicky podporovaná státní výchova v izolovaných institucích s předem určeným výchovným a vzdělávacím programem vytvořila neosobní výrobní linku na zabezpečení opuštěných dětí.

V sedmdesátých letech dvacátého století vstoupil do výchovného procesu dětí prostřednictvím psychologů zájem o vnitřní život dítěte. Odborníci z poruch chování dětí a z experimentů například ve společenství primátů zjistili, že základ lidské spokojenosti a vyrovnanosti lze nastavit v prvních letech života člověka. Rozvoj psychologie umožňoval nové pohledy na způsob výchovy dětí bez rodičů.

Matějček definoval podstatné psychologické aspekty dosažitelné pouze v rodinném soužití. Dochází ke vzájemnému uspokojování psychických potřeb. Je důležité slovo „vzájemné“, protože i dospělý potřebuje uspokojit svoje psychické potřeby. Umožňuje to právě kontakt s dětmi, který přináší dospělým nové podněty, dává jim nové zkušenosti a naplňuje smysl života. Neméně důležitým faktorem je hloubka a trvalost citových vztahů. Vazba mezi určitými osobami je velmi pevná a většinou doživotní. Matějček poznamenává, že tyto silné vazby přecházejí až do „společné budoucnosti“, kdy je vychovatel osobně zainteresován do života dítěte. Jen v rodině lze zažít prolínání soukromí. Dospělý a dítě jsou v nepřetržitém kontaktu, ve „svém“ prostředí, je uvolněný a je pozorován dítětem při všech činnostech. Dítě sleduje, jak se řeší nenadálé situace či případné konflikty. Dítě v rodině je součástí sociálních vztahů, poznává sociální role a postupně se je učí. V rodinném prostředí není vychováváno technicky (například metoda odměn a trestů), ale „srdcem“. Žít s dětmi znamená zažívat radost a hrdost při jejich úspěchu, sdílet s nimi jejich prohry a cítit také úzkost při hrozícím nebezpečí, či se zdravě rozčítit nad jejich „nechápatým pohledem“ v pubertě (Matějček, 1989).

Po změně politických poměrů a v probíhající ekonomické prosperitě společnosti se na přelomu třetího tisíciletí na děti pozapomnělo. Stát neměl čas na řešení lidských starostí a psychosociálních souvislostí výchovy. I demografická křivka porodnosti klesala. Členové nevládních organizací vzniklých především „zespodu“ začali v rámci svých možností uspokojovat potřeby různě zasažených rodin. Ke svépomocným skupinám se začali přidávat odborníci z různých praktických odvětví a poskytovali informace o žádané problematice.

Přestože se nekonal dětský boom od matek narozených v sedmdesátých letech 20. století, dětí je na současné poměry příliš. Minulá léta přinesla úbytek prostor

pro výchovu a vzdělávání dětí. V současnosti se vládní garnitura snaží na poslední chvíli kapacity zvyšovat a stoupá i zájem o způsoby výchovy dětí. Některé zákony jsou motivovány snahou ušetřit finanční prostředky, jiné uznávají starou dobrou pravdu, že dítě má žít v rodině. K porodnosti přispívá i ekonomická krize trvající od roku 2008 až do současnosti (2013). Více žen se rozhoduje pro rodinu, protože nemá zaměstnání.

Do současné společnosti se však nevrátila sounáležitost a pocit odpovědnosti za druhé. Uvědomuji si, že vnitřní stav člověka nenastaví ani zákon ani církve. Pestré osobní zájmy, egocentrismus, vysoké finanční ambice nám neumožňují nabídnout část svojí osobnosti dalším lidem. Musíme najít každý v sobě odhodlání pomoci druhému a začít více vnímat okolí. Jsme připraveni na možnost, že přijmeme i nevlastní dítě?

Současná legislativa v ČR

Právní nástroje České republiky upravují podmínky pro plnohodnotný život dětí a zákonný zástupce dítěte má vždy jednat podle těchto právních norem ve prospěch dítěte. **Dítě** je každá lidská bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve (Úmluva o právech dítěte).

- Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. ve znění pozdějších předpisů
- Občanský soudní řád č. 99/1963 Sb.
- Zákon o sociálním zabezpečení č. 100/1988 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- Úmluva o právech dítěte č. 104/1991 Sb.
- Listina základních práv a svobod č. 2/1993 Sb.
- Zákon o státní sociální podpoře č. 117/1995 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- Zákon o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- Zákon o výkonu ústavní výchovy č. 109/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- Zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- Zákon o životním a existenčním minimu č. 110/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů
- Zákon o pomoci v hmotné nouzi č. 111/2006 Sb., ve znění pozdějších předpisů

(www.nicm.cz/hlavni-zakony-tykajici-se-nahradni-rodinne-pece ze dne 23.9.2012).

Formy náhradní výchovné péče

Ústavní výchova je nařízena po přezkoumání soudem, zda nelze výchovu zajistit formou náhradní rodinné péče. Zde je uplatněn Zákon o výkonu ústavní výchovy č. 109/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

Náhradní rodinná péče umožňuje výchovu v prostředí, které se podobá přirozené rodině. Upravuje ji Zákon o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů. Jedná se především o osvojení, pěstounskou péči, dále pak poručenskou péči svěřením do péče jiné fyzické osoby než rodiče.

Hostitelská péče není upravena legislativou. V praxi dochází k tomu, že dospělý/ manželé/ rodina udržuje kontakt s dítětem umístěným v ústavní péči. Probíhají návštěvy a je alespoň částečně dítěti umožněno zažít atmosféru rodiny. U žadatelů o hostitelskou péči probíhá jejich prověření shodně s žadateli o pěstounství. Nevzniká však mezi hostiteli a dítětem žádný právní vztah (www.pestouni.cz ze dne 23.9.2012).

Význam rodiny pro dítě

Když zaslechneme první dětská slova, jsou to mamama, tatata. Od samého začátku dítě potřebuje především pocit bezpečí a domáhá se pomoci od starších, schopnějších, milujících. Nejblíží lidé a známé prostředí, zajišťují dítěti pocit pohody a umožňují dál rozvíjet svůj potenciál. Otec, matka, děti jsou jednotlivé prvky nukleární rodiny. Jedná se o ekonomicky samostatnou jednotku žijící ve společném životním prostoru, sdílející společné emoční prožitky.

Podle Krause má stabilní rodina splňovat nejen reprodukční funkci, kdy dochází k pokračování rodu, ale také má vytvářet bezpečné zázemí pro všechny její členy. Zabezpečení materiálních statků a vhodného bydlení patří mezi stěžejní úkoly rodičů. Ochranná funkce se projevuje především v oblasti zdravotní, odpovědnost za vlastní zdraví přebírají za děti jejich rodiče. Jedná se především o preventivní prohlídky u dětského lékaře a stomatologa, nesmíme zapomenout ani na povinná očkování vůči infekčním nemocem. Podcenění ochranné funkce může mít nedozírné následky. V případech, kdy je dítě v ústavní péči, jsou aktivity v oblasti ochrany zdraví také zajištěny (Kraus, 2009).

To už se ovšem nedá říct o socializačně-výchovné funkci. Silná citová zainteresovanost rodičů na prosperitě dítěte je nenahraditelná. Jedině v prostředí dokonalého sdílení si dítě osvojuje adekvátní návyky a způsoby chování. Nejen slova, ale především činy rodičů a starších sourozenců přispívají k vytvoření vlastního hodnotového žebříčku. Na druhou stranu i dospělí se snaží být kvůli dětem lepší. Nebo začnou sportovat, aby děti ve škole stačily spolužákům například v lyžování nebo v cyklistice.

Rodinné prostředí nabízí možnosti rozvoje osobnosti v komunikaci a formulaci vlastních cílů, v respektu vůči ostatním, ve snaze dohodnout se (Slezáčková, 2012).

Emoční život jednotlivce závisí na šíři spektra zažitých emočních situací. Zúčastní se různých možností řešení. Má-li dítě dostatečnou pozitivní zpětnou vazbu, je více pravděpodobné, že se stane životním optimistou s adekvátním sebevědomím. Bude znát svoje možnosti a troufne si občas na činy, které budou mírně nad jeho možnosti. Zvládne-li to, získá tím větší jistotu vůči světu.

Kraus popisuje význam tří skupin faktorů pro zdárný vývoj dítěte v rodině. *„Jsou to demograficko-psychologické podmínky životního prostředí, jako je struktura rodiny včetně věku členů a stabilita rodiny zahrnující i emoční atmosféru rodiny. Další skupinou jsou materiálně-ekonomické faktory včetně úrovně bydlení a výdělků, vybavenosti, míra využívání informačních technologií, obsah spotřebního koše rodiny. Třetí skupinou jsou složky kulturně-výchovné stránky rodiny. Sem patří vzdělání rodičů, hodnotová orientace, životní styl, způsob trávení volného času, vytváření podmínek pro rozvoj dítěte například v oblasti kultury, sportu, práce.“* (Kraus, 2009, s. 36, 37)

1.2. Životní situace dítěte

Dítě bez péče rodičů se stává osiřelým či sociálně osiřelým. Pojem osiřelé dítě Matějček popisuje jako stav, kdy jeden nebo oba rodiče dítěte zemřeli. Sociálně osiřelé dítě sice má žijící rodiče, ale ti se o dítě nemohou, nechtějí nebo neumějí starat. Jsou zbaveni rodičovské odpovědnosti, kterou přejímá pěstoun, poručník nebo opatrovník při náhradní rodinné péči (Matějček, 2002).

Podle Matějčka (1989) je důležitá nejen samotná příčina nepřítomnosti rodičů, ale také příčina příčiny. Znamená to, že nestačí například fakt, že rodiče zemřeli. Pro pochopení

situace, dítě musí vědět, jak rodiče zemřeli. Je také podstatné, zda dítě nepřítomnosti rodičů přivyká postupně, či zda dojde k náhlému zvratu v životní linii rodiny. Dalším rozhodujícím faktorem je možnost shledání s rodiči v budoucnu. Není málo rodin, kdy došlo k odloučení obou rodičů od dítěte, třeba u každého rodiče z jiného důvodu. Popisují zde situace, které mohou v životě každého člověka nastat.

Objektivní příčiny ztráty rodičů

Některé příčiny můžeme charakterizovat jako objektivní, jedinec se vědomě nepodílel na nastalé situaci. Okolnosti vznikly mimo vůli poškozeného.

1) Odloučení dítěte s možností shledání s rodiči

a) Postupné – (O1a – kód je využit v praktické části) dotyčný je dočasně vyřazen z běžných životních aktivit. Jeho roli postupně přebírají ostatní členové rodiny. I status v rodině získává nový význam. Stává se jedincem neschopným zastat dříve zvládané činnosti a dokonce sám se stává objektem opatrování.

- onemocnění vyžadující si dlouhodobou hospitalizaci
- nezralost matky v péči o dítě při početí znásilněním

b) Náhlé – (O1b) postižený jedinec zůstává ze dne na den neschopný dostát svým povinnostem. Dochází k rychlé změně ve fungování celé rodiny. Blízcí lidé nejsou na takovou situaci připraveni a musí se v krátké době přizpůsobit.

- dlouhodobá léčba úrazu způsobeného jinou osobou

2) Odloučení dítěte bez možnosti shledání s rodiči

a) Postupné – (O2a) stížená osoba, prochází psychickými fázemi zpracování vlastní nemoci. Většinou se jedná o několikaletou záležitost, kdy blízcí lidé přivyknou způsobu života a dospějí ke smíření s nepříznivým stavem. Je otázkou, jak dítě psychicky zpracuje tíživou situaci. Je-li dítě malé a například matku zná jen jako nemocnou, pak se adaptuje snadněji.

- onemocnění s následným úmrtím

b) Náhlé – (O2b) člověk se bez vlastního zavinění ocitl v život ohrožující situaci a není v jeho silách odvrátit smrt. Snad nejvíce traumatizující situace, se kterými nikdo z blízkých nepočítal. U rizikových povolání - hasič, záchranář, voják - lidé vykonávají tuto činnost vědomě, nasazují vlastní život pro záchranu života

jiných lidí, plní svoji pracovní povinnost. Takové odhodlání a sebeobětování je třeba považovat za nejvyšší hodnoty lidské společnosti.

- úmrtí při výkonu povolání
- oběť úmyslného trestného činu
- oběť nedbalostního trestného činu
- oběť teroristického činu
- oběť vojenského útoku
- oběť přírodní katastrofy

Subjektivní příčiny ztráty rodičů

Existují však příčiny, které lze označit za subjektivní. Zde je zjevné, že jedinec se aktivně zapojil do činností, které vyústily v kritický stav.

1) Odloučení dítěte s možností shledání s rodiči

a) Postupné – (S1a) osoba vlastním přičiněním způsobuje rozpad rodiny. Společným důvodem pro takové jednání je touha po dočasném uspokojení vlastních potřeb. Hodnoty takového člověka jsou mimo rámec společností uznávaných norem.

- onemocnění s hospitalizací jako důsledek závislosti
- léčba závislosti ve specializovaném zařízení
- spáchání nedbalostního trestného činu
- stoupající nezájem rodičů o dítě
- nezřízený život rodičů nabývající na intenzitě
- nezralost matky při dobrovolném početí

b) Náhlé – (S1b) vlastním rozhodnutím dotýčný způsobuje nebezpečné prostředí pro ostatní v rodině. Zde se dá hovořit o sociálně patologických jevech, které znemožňují rodinný život.

- zatčení a nařízená vyšetřovací vazba s následným odsouzením k nepodmíněnému trestu
- odnětí dítěte z péče rodičů na základě soudního rozhodnutí
- opuštění dítěte

2) Odloučení dítěte bez možnosti shledání s rodiči

- a) Postupné – (S2a) jedinec má jen jedinou patologickou prioritu, zcela ztrácí zájem o okolí a není již v jeho silách situaci změnit. Blízcí lidé se již většinou smířili s neperspektivní situací a jejich pocit bezmoci jen roste.
- rostoucí závislost na návykových látkách s následkem smrti
- b) Náhlé – (S2b) záměrné jednání vedoucí k destrukci života. Rodinní příslušníci jsou zasaženi nečekanou událostí. Prožívají psychické trauma.
- úmrtí při páchání trestné činnosti
 - vlastní nedbalost s následkem smrti
 - bilanční sebevražda – spáchání aktu při vážné lékařské diagnóze
 - sebevražda bez vážné lékařské diagnózy

Makety rodin - formálně udržované rodiny (M)

Dochází k vnitřnímu rozpadu rodiny, kdy je například otec alkoholik, matka pracující na směny, o dítě se starají prarodiče, protože nikdo jiný na dítě nezbyl.

Příliš zaměstnaní rodiče – dítě je téměř denně u prarodičů, kteří zajišťují veškerý servis pro dítě. U takových rodin je sociální status většinou velmi vysoký. Dítě bývá velmi zaneprázdněno, protože rodiče mu vytvořili takový denní program, který absolvují sami. Prarodiče jen převážejí vnučata z kroužku do kroužku většinou výkonnostního charakteru. Dítě tak nemá čas na obyčejnou dětskou hru a relaxaci.

Vybraný problém – příčina ztráty rodičů - sebevražda

Česká republika je na předních místech mezi evropskými zeměmi vedle Maďarska a Rakouska. Žádná věková skupina není vůči tomuto jevu imunní. I mladí dospělí procházejí různými krizemi, které mohou mít suicidální vývoj. Mezi hlavní faktory se řadí nemoc, rozchod s milovanou osobou, smrt blízkého člověka, změna místa třeba i na vyšší post, velký pocit odpovědnosti za děti (Vodáčková, 2002).

Reakce okolí na sebevražedné jednání vyvolává rozporuplné reakce. Dotyčný se snaží zničit svůj život, který většina lidí řadí mezi nejvyšší hodnoty. Motiv rozhoduje, zda ostatní lidé přijmou takové jednání. Málo motivů však splňuje míru závažnosti, společnost nechce připustit, že motivy musí být hodnoceny z pohledu postižené osoby – tentýž fakt má pro každého z nás jiný význam (Vágnerová, 2004).

Pocity pozůstalých po dokonané sebevraždě – křivda, opuštěnost, vina, selhání, zbytečnost – způsobují výčitky, zda mohli pozůstalí takovému činu zabránit. Takové věty začínají: „Kdyby...“ Tím se snižuje jejich sebehodnocení. Minulý život se ztraceným člověkem si idealizují, velmi těžko přijímají současnou realitu. Zkreslením vzpomínek je velmi náročné současné hodnoty života přijmout jako rovnocenné (Vágnerová, 2004).

1.3. Dílčí závěr – Náhradní příbuzenská péče v historických a společenských souvislostech

Existuje velmi mnoho životních situací dítěte, jak jsem popisovala v předchozí kapitole. Většina případů patří do skupiny subjektivních příčin - postupné odloučení s možností setkání s rodiči v budoucnu - s důrazem na to, že velmi roste dynamika rodinného života. To znamená, že během života jednotlivce dochází k několika vážným vztahům včetně společného soužití a společných dětí. Jako přebytek pak zůstávají většinou matky s dítětem, které patří mezi nejvíce nestabilní ekonomické i sociální jednotky. Dítě má pak oporu pouze v matce či výjimečně v otci a druhý rodič zakládá novou rodinu a o původní dítě postupně ztrácí zájem. Dalšími blízkými osobami v pořadí jsou právě prarodiče. Pokud matka z výše popsaných důvodů přestane fungovat, dítě většinou přechází do péče prarodičů, protože je nejvíce zná. A prarodiče mají snahu pomoci svojí dceři, proto přijímají další z náročných životních závazků svého života.

Ideálním modelem pro podporu v rámci příbuzenství jsou kvalitní mezilidské vztahy v rozšířené rodině, která zahrnuje prarodiče, rodiče, tety a strýce, sourozence a jejich případné rodiny, sestřenice a bratrance a jejich případné rodiny. Takové rodinné společenství má větší potenciál podpory než nukleární rodina, která nedbá na kontakty s ostatními příbuznými s tím, že od nich „stejně nic nepotřebujeme a raději ostatní neuvídíme, co kdyby potřebovali něco oni od nás“. Přestávají pak fungovat vztahy mezi jednotlivými členy rodinného společenství a v případě potřeby dítě pak nemá důvěru k jiným dospělým v příbuzenstvu.

Nukleární rodina zahrnující pouze rodiče - v horším případě jen jednoho rodiče - a děti je o to více nestabilní, protože jakákoliv změna – například jen onemocnění vyžadující

si hospitalizaci – zcela mění systém jejího fungování. Větší finanční zabezpečení jednotlivých nukleárních rodin s sebou přináší právě tuto sociální izolaci.

Objasnění příčin sociální izolace jednotlivých příbuzných by vydalo na samostatnou práci. Lze se domnívat, že finance hrají významnou roli ve vztazích mezi jednotlivými příbuznými především v době, kdy dochází k dědickému řízení. Většinou se každý z účastníků řízení cítí ochuzen a svoji nespokojenost dává ostatním najevo právě nekomunikací. Může se také stát, že prarodiče preferují jen některé syny a dcery s jejich rodinami z různých důvodů. Není pak výjimkou, že sestřenice a bratřenci se ani nepoznají.

Vícegenerační soužití s sebou jistě přináší nesčetné drobné potíže či zjitřené situace, pokud nejsou zásadního charakteru, pomáhají lidem rozvíjet svoje komunikační schopnosti a zvyšovat vlastní sociální inteligenci. Předpokladem však je, že hlavní parametry soužití jsou shodné u všech dospělých členů domácnosti. Život v rozšířené rodině vyžaduje od každého jejího člena jistou dávku ohleduplnosti, shovívavosti a prosociálního chování. V nukleární rodině se jedinec může naopak více prosadit, posiluje tím egocentrismus a bezohlednost.

Vychováváme-li malého sobce, tato vlastnost se promítne do celého života jedince, který ani v dospělosti nebude brát ohledy na potřeby ostatních členů rodiny. Pravidlo, že pomáhat všem příbuzným je samozřejmé, se že života lidí v západní společnosti pomalu ale jistě vytrácí.

2. Specifická traumata prarodičů

Psychické **trauma** vzniká náhlou situací s výrazně negativním významem. Dochází k poškození nebo ztrátě. Zasahuje emoční oblast, postižený člověk ztrácí jistotu a bezpečí, zažívá úzkosti směřované na budoucnost. Smutek je spíše truchlení nad ztrátou něčeho důležitého pro konkrétního člověka. Je ovlivněno uvažování a ustupuje objektivita vnímání. Trauma může proběhnout jednou nebo i vícekrát za sebou. Změna životní situace se stává zdrojem stresu (Vágnerová, 2004).

Podle Mareše se traumatická událost vyznačuje několika specifickými znaky. Událost je šokující, objevuje se náhle a neočekávaně, jedinec situaci nemůže ovlivnit, je to mimo jeho možnosti. Traumatizovaný jedinec zpravidla nemůže za to, co se stalo. Situace je natolik vážná že nebezpečí ohrožení fyzické či psychické újmy bezprostředně hrozí nebo již probíhá. Celá situace je mimořádná, většinou se stane jednou za život člověka. Událost přináší jedinci dlouhodobé a často nevratné problémy. Osoba zasažená traumatem je přinucena změnit životní styl a musí projít psychickou případně i fyzickou regenerací, jejíž úspěšnost závisí na bezpočtu faktorů (Mareš, 2008).

Každé trauma je jedinečné, má svoje souvislosti, svoje aktéry. **Specifická** nazývám taková traumata, když dochází ke kombinaci reakcí seniorů a dětí. První fáze bezradnosti a šoku, kdy zůstanou obě skupiny dezorientovány v nových souvislostech života, může spustit mechanismy ohrožující zdraví všech účastníků. Navíc nedostatek času na prožití nastalých událostí považují za další negativní faktor. Na člověka jsou kladeny nároky, které přináší běžný život a pokud nedochází ke kvalitní psychické a fyzické regeneraci organismu, může přetížený jedinec zkolabovat.

2.1. Trauma ze ztráty dospělého dítěte

Dítě představuje pro rodiče citovou hodnotu (Matějček, 1989).

Právě v souvislosti se ztrátou svého dospělého dítěte je aktuální především pocit zmaru, beznaděje a mizí možnost otevřené budoucnosti směřovaná na svoje dítě. Rodiče se snaží dovést dítě tam, kam sami v životě nedošli. Jedná se o úroveň vzdělání, ekonomického zabezpečení, nebo také spokojeného rodinného života, kvalitního partnera apod.

Zpracování zátěže probíhá v několika fázích – šok a popření, bezmoc, postupná adaptace a vyrovnávání se s problémem, smlouvání a smíření. Fáze mají individuální průběh i délku trvání. Závisí na objektivních i subjektivních faktorech (Vodáčková, 2002).

Podle Rossové se proces zpracování traumatu skládá z pocitů, které je třeba kvalitně zpracovat a k tomu je potřeba určitý čas. Částečně se shoduje s Vodáčkovou v pojmenování fází - šok, popření, izolace, zloba a hněv, deprese, smlouvání, smíření (Rossová in Hytych, 2008).

Cyklus zpracování traumatu však nemusí být dokončen až do úrovně smíření. Pozůstali jsou ohroženi depresemi, somatizací, či autodestruktivním myšlením a činy.

„Fenomén bludného kruhu deprese jako depresivní stav snižující schopnost organismu vypořádat se s vlastními intrapsychickými procesy včetně požadavků okolí.“ (Roubal, 2007, in Roubal, 2008, s. 615) Člověk při plnění úkolů častěji selhává a depresivní stav se tím prohlubuje. Více se snižuje kapacita organismu a dochází k většímu selhávání v plnění sociálních, či ekonomických funkcí.

Rodina prožívala onkologické onemocnění dcery od jejích 12 let. Po léčbě žila dcera v relativním zdraví do svých 33 let. V důsledku svých zdravotních omezení se rozhodla nemít děti. Pak si to s novým partnerem rozmyslela a začala užívat hormonální prostředky podporující těhotenství. Objevila se recidiva, která byla tak mohutná, že do půl roku zemřela. Rodiče prodali dům a odstěhovali se jinam. Po roce si otec sáhl na život – udusil se v autě. Matka zatížená dalším těžkým traumatem a bez osoby poskytující oporu byla tak oslabená, že její imunita klesala. Rok od smrti manžela onemocněla zápallem plic, který je běžně zvládnutelný antibiotickou léčbou. Bohužel u ní žádné léky nezabíraly a za šest týdnů zemřela. Jelikož znám případ zblízka, mohu poznamenat, že jejich socioekonomický status byl nadprůměrný. To stejné mohu říct o jejich obecné inteligenci. Matka, otec i dcera byli středoškoláci se zaměřením na odbornou činnost a byli uznáváni ve svém zaměstnání. Dříve se u nikoho z nich neprojevovalo žádné sociálně patologické jednání – závislost, suicidální jednání.

Vodáčková upozorňuje na další zásadní pocit člověka postiženého ztrátou blízké osoby. Pocit viny zasahuje pak především rodiče a partnery. Někdy tento tíživý pocit viny může člověka dohnat k autodestruktivním aktivitám například k sebevraždě (Vodáčková, 2002).

Obviňují se z toho, že měli něco udělat jinak, lépe, měli předpokládat nebezpečí. Nebo naopak neměli jednat tak, jak jednali. Například když matka pošle dospělého syna autem pro cigarety a při cestě zpět ho přejede vlak. Nebo když dívka odmítne nabídku k sňatku a partner se zastřelí.

Nesmíme však zapomínat ani na děti, které si kladou vinu například za to, že maminka je alkoholička, protože syn byl málo poslušný.

Podle Loučky si některé děti i vytvářejí zcela neadekvátní souvislosti například špatná známka z matematiky a podřezaná maminka. Pojem „*magické myšlení*“ (Loučka, 2011, s. 45) vyjadřuje tíživý pocit výčitek svědomí na základě iracionálních souvislostí. Za velmi důležitý faktor, který napomáhá nahlížet na realitu racionálně, je zdůrazňována právě komunikace o smrti mezi dospělými a dětmi (Loučka, 2011).

Podle Doláka se mnozí přírodní vědci přiklánějí k názoru, že „*ve skutečnosti svobodnou vůli nemáme, nemůžeme si vybírat, jakým způsobem budeme věci dělat.*“ (Dolák 2011, s. 20) Existujeme pak pouze ve vleku biologických a sociálně kulturních příčin? Pak bychom neměli pociťovat vinu, protože jsme ani jinak jednat nemohli (Dolák, 2011).

Truchlení je významná etapa po ztrátě blízkého člověka. Pozůstali se oddělují od nepřítomného jedince a restrukturalizují svůj styl života. Dochází k propukání chaotických emocí – bolest, vztek, úzkost, strach, hněv, pocit viny, neklid, poruchy spánku, náchylnost k infekcím, snaha najít viníka. Truchlící člověk se stále snaží zpřítomnit zmizelého. Snaží se vybavit co nejvíce vzpomínek a vyhledat všechny fotografie. Negativní zkušenosti ovlivňují i další vztahy, které jsou spojeny se strachem z budoucí opakované ztráty. Stejný proces probíhá i při rozchodu s partnerem nebo při odchodu dětí z rodiny a dokonce i při ztrátě zaměstnání. Diagnóza vážného onemocnění vyvolává podobné pocity (Vodáčková, 2002).

Posttraumatická stresová reakce je opožděný prožitek traumatické události. Může být zřejmá i po několika měsících či letech. „*Projevuje se četnými změnami na fyzické, emoční i sociální rovině a problém je i to, že ne vždy bývá i samotným klientem dáována do souvislosti s traumatickou událostí a navozuje tak pocity zmatku a nepochopitelnosti.*“ (Vodáčková, 2002, s. 363) Dotyčný se vyhýbavě chová, nechce komunikovat na podobné téma, nepřichází do míst spojených s traumatem. Jsou dvě polohy reakce. Otupělost při neschopnosti prožívat emoce a zvýšená dráždivost, která se projevuje trvalým pocitem ohrožení a zvýšenou bdělostí. Dříve prožívaná bezmoc v tíživé situaci podporuje rozvoj posttraumatického prožívání. Proto jsou více ohrožení staří, nemocní nebo jinak znevýhodnění klienti (Vodáčková, 2002).

Neuropsycholog Poněšický považuje posttraumatickou reakci za nejlépe prozkoumanou psychosomatickou poruchu, která se projevuje mimo jiné patologickou úzkostí a somatizací. „*Traumatem dochází k ochromení vnímání,*“ (Poněšický, 2008, s. 626) roztříštění děje, vyvolává pocit zoufalství z celé události. Proto se podle Poněšického vjemy nemohou uspořádat, vzpomínky se nedostanou do slovní podoby a tím se nezařadí do osobní historie jedince. Taková psychická obrana probíhá na neurofyzilogické a biochemické úrovni. Neuspořádané, afektivní zpracování traumatu pak probíhá pouze v amygdale. Extrémním vzrušením a mohutnou produkcí adrenalinu se uzavírá cesta do hippokampu určenému k třídění a archivaci myšlenek. „*Trauma je jakoby stále přítomné a snadno vyvolatelné nepatrnými podněty.*“ (Poněšický, 2008, s. 626)

Proto je žádoucí, aby postižený jedinec měl kolem sebe psychosociální oporu. Lidé blízcí by měli podnítit traumatizovaného k rozhovoru o těžké události. Právě slovním vyjádřením se člověku otevírá cesta k budoucnosti bez nočních můr, omezí tím riziko vzniku vážného onemocnění. Není-li člověk zatím schopen o zážitku mluvit, může malovat či psát. Vůbec nevádí, když kresbu nebo text potom zničí. Tím dochází k náhledu na vzniklou situaci.

Nevědomá emočně-tělesná reakce probíhá při potřebě vyjádřit své utrpení jinak. Zakazuje si o věci mluvit ze studu nebo strachu ze sociální reakce. „*Dokonce může člověk, většinou mimovědomě, zablokovat své emoční centrum v mozkové kůře, takže*

jsou příslušné podněty, týkající se například bolestné psychické situace, vedeny do sousedního centra pro tělesnou bolest.“ (Poněšický, 2008, s. 627) Z tělesné reakce je pak možné rekonstruovat citový podnět, předcházející somatickým potížím (Poněšický, 2008).

2.2. Vnouče – nový člen domácnosti

Dítě, které vlastní rodiče ztratilo, potřebuje podle Matějčka ke svému zdárnému vývoji prostředí naplněné láskou a vzájemnou důvěrou. Jen ve vřelém vztahu se dítě dokáže rychleji regenerovat a vyrovnat s prožitým traumatem. Potřebný čas pro zpracování předchozí zátěže je vysoce individuální. Rodinné prostředí s důvěrně známými osobami se jeví jako ideální řešení (Matějček, 1989).

Není-li tedy matka a otec, jsou prarodiče, teta a strýc, plnoletý sourozenec. Pečovatel by se měl pozastavit nad novou situací a uvědomit si, že on není obětí, na kterou jsou kladeny náročné požadavky. Měl by si uvědomit, že dostává příležitost rozvinout svoje třeba dosud netušené schopnosti. Proč by nešlo jezdit na kole třeba v šedesáti? Proč si nezaložit facebook?

V první řadě musí dítě začít prožívat pocit bezpečí. K tomu potřebuje vlastní místo a svoje věci. Možná to někomu připadá samozřejmé, ale přesto upozorňuji, že dítě musí mít svoji postel, stůl a židli. Samozřejmě ideální je místnost určená pouze pro dítě, nebo alespoň část pokoje. Dítě potřebuje svoje vlastní území. Není vhodné připravit novému členu domácnosti na spaní rozkládací křeslo v obýváku a úkoly s ním psát u kuchyňského stolu. Denní plán hraje velkou roli v psychice dítěte. Tím se pro něj stává situace čitelnější a nemusí se obávat různých nepředložeností. Určit, kdy je čas na práci a učení, na jídlo, na hru, na televizi, na počítač, na procházku. Je vhodné do denního programu zahrnout „společnou hodinku“, kdy si prarodiče povídají s vnoučetem jako babička a dědeček. Může jít částečně třeba o společnou četbu knížky, hraní her a podobně. Režimová terapie je v odborné literatuře popisována jako základ úspěchu při resocializaci. Uvědomíme-li si, že vzniká nové rodinné společenství, dochází vlastně k určité resocializaci – adaptaci na jiné lidi a jiné prostředí. Ideální je rodinná nástěnka, kde je část strukturovaná a další prostor je pro fantazii.

Jak shrnuje Matějček základem úspěšného vývoje dítěte je dobrý **domov**, který se vyznačuje stabilitou prostředí, osob a hodnot (Matějček, 1989).

Vytvořit pro dítě opravdový domov je pro pečovatele velmi zodpovědný úkol. Podle Říčana je domov místo, kam se chceme vracet, kde jsou lidé, na něž myslíme s láskou. Nejsou to jen nejbližší osoby ale také ostatní, se kterými jsme se více sžili a místa důvěrně známá, kde je nám dobře. Věci, kterých se denně dotýkáme (Říčan, 2005).

Je třeba s ohledem na věk dítěte poskytovat pravdivé odpovědi na jeho dotazy, třeba i na ty, které jsou nám sebevíce nepříjemné. Každá nezodpovězená otázka zasévá semínko nedůvěry do vztahu. Není nutné odpovídat hned. Dotazy mohou být třeba na nástěnce. Po promyšlení problému pak můžeme odpovědět. Zatajování a polopravdy stojí podle Matějčka příliš mnoho energie na tak malý efekt (Matějček, 1989). Stále platí, že lež má krátké nohy.

Vcítění se do druhého je jednou z nejlepších technik, jak komunikovat.

Dospělí mají tendenci se vyhýbat konverzaci o smrti s dětmi. „*Nabízí se předpoklad, že úzkost dospělých bude ovlivňovat jejich schopnost vysvětlit dětem, co smrt znamená, nebo poskytovat oporu při projevených emocích, které smrt vyvolává.*“ (Goldman, 2004, in Loučka, 2011, s. 44) Způsob komunikace v situacích zármutku výrazně ovlivňuje kvalitu a rychlost zpracování traumatu (Goldman, 2004, in Loučka, 2011). Je zřejmé, že studie zaměřené na otevřenost dospělých ohledně tématu smrti reflektují více „vědomou“ stránku věci, a že rodiče během přemýšlení o tom, jak s dítětem komunikují, mohou odhadovat sociálně žádoucí odpověď. Při zjišťování jejich představ o rozvinutosti konceptu smrti u dětí je takový odhad těžší. Adekvátnost představ dospělých je důležitý faktor pro vnímání smrti dítětem (Loučka, 2011).

Spiritualita je pro dospělého určitou výhodou při zpracování ztráty a při vysvětlování dítěti. Lze vycházet z toho, že naděje umírá poslední, a přestože člověk odešel z fyzického světa, nachází se alespoň jeho duše v jiném světě, v němž pobývá dál. Mám za to, že i leckterý člověk bez náboženského přesvědčení volí tuto variantu pro sdělení dítěti. Nemyslím si však, že by ji měl použít, není-li opravdu věřící. Víím o případu, kdy věřící rodina ztratila třicetiletou dceru a její tělo poskytla pro vědecké účely. Je

to znamením toho, že lidé nežijí v bublině víry jakoby mimo realitu, ale dokážou překročit i náboženská pravidla, jakým je například pohřbení těla do hrobu. Abych uvedla celou skutečnost, mladá paní měla nejasnou příčinu úmrtí. Proto pozůstali i s ohledem na rodinné příslušníky, chtěli zjistit, zda se jedná o nějakou genetickou záležitost, která by mohla ohrozit ostatní příslušníky rodiny. Zároveň takové poznatky mohou pomoci mnoha dalším lidem.

Účinným nástrojem pro analýzu situace a hledání odpovědí může být také **kniha života**. Můžeme ji nazývat i rodinná kronika, kde jsou uvedeny fotografie třeba již od svatby rodičů. Přestože malé dítě ještě nemá schopnosti všechny informace uvedené v knize si přečíst a srovnat, velmi to pečovatelům usnadní v budoucnosti vysvětlování. Po delší době dochází u každého interpreta událostí k určitému zkreslení, které vnáší další nejistotu a pochybnosti. Možná někomu připadá morbidní mít založený v albu úmrtí list rodičů, pitevní zprávu nebo policejní fotografie z události nehody, dopisy z vězení či psychiatrické léčebny a odborné posudky. Ale jsou-li události součástí života, nemůžeme se k tomu stavět tak, že se věc nestala. V kronice by měl být prostor pro autentické vyjádření pozůstalých či kresby dítěte. Při zpětném prohlížení vlastních obrázků si dítě leckdy „vzpomene na pocity“, znovu prožije i přepracuje událost vzhledem k rozvinutějším kognitivním schopnostem. Album doplňujeme dalšími fotografiemi a listinami, čímž postupně skládáme mozaiku života.

Nejtěžší jsou dotazy dětí ve věku mezi druhým a čtvrtým rokem, u kterých ještě nevznikla zkušenost se smrtí či ztrátou, ale již jsou schopné se ptát. Nejvíce obtížná je snad otázka: „Proč maminka umřela, a kdy se vrátí?“ Měli bychom si však přiznat, že většina z dospělých ve snaze ochránit dítě před skutečností smrti či ztráty, maskuje jakékoliv nevhodné jevy. Místo, abychom probrali téma smrti nad leklou rybkou z akvária, tajně ji spláchneme a běžíme koupit novou.

Důslednost je pro dítě významná. Matějček uvádí, že pro dítě nastavuje mantinely, co se smí a co se nesmí. Vzhledem k tomu, že dítě je většinou pod vlivem většího počtu dospělých či starších kamarádů s rozdílnými postoji, není nikdy důslednost stoprocentní. Proto by alespoň klíčové osoby měly spolupracovat a mít jednotný názor na výchovu. Je třeba sjednotit alespoň cíle, ne-li prostředky. Matějček upozorňuje, že

prarodiče jsou více shovívaví. Je pak tedy žádoucí, aby svůj postoj k vychovávanému dítěti přehodnotili. Patrně budou muset zavzpomínat, jakými byli rodiči a pokusit se k těmto rolím přiblížit. To znamená především zvýšit nároky například při pomoci v domácnosti, dohlédnout na docházku do zájmových a sportovních kroužků. Je nutno mít kontrolu nad způsobem trávení volného času (Matějček, 1998).

V očích dítěte by se vychovatel měl stát přirozenou autoritou. Márová uvádí základní vlastnosti vychovatele, které podporují autoritu. Jedná se o důslednost, nekompromisnost. Nejdůležitější je však vlastní příklad. Bez rozvahy a laskavého přístupu však dítě začne mít strach místo přirozeného respektu. Je-li více pečujících osob o dítě, je nutný jednotný postup při výchově (Márová, 1985).

Zdravá komunikace přináší kvalitní mezilidské vztahy. Podle Vávrové je důležitý rovnocenný vztah, vstřícnost, empatie, být konzistentní v jednání, být pro ostatní čitelný, rozeznávat náznaky nálady i z řeči těla. Chovat se recipročně. Vypěstovat si schopnost pozorně naslouchat druhým lidem, nastřádat dostatek informací pro svoje rozhodnutí. Jednání si předem promyslet. Reflektovat svoji náladu a naučit se ji regulovat. Hledat kompromisy a snažit se dohodnout. Umění mlčet ve správnou chvíli je velmi náročné, ale také velmi účinné. Konstruktivně sdělit oprávněnou kritiku – vždy individuálně. Například neuvést „ty jsi lhář“, ale „ty informace nebyly pravdivé, které jsem od tebe slyšel“. Oprostit se od nálepkování. Umět kritiku s klidem přijmout, případně si nechat od dotyčných písemně vypracovat popis dosavadního jednání a alternativní návrhy. Nechat každému svobodné rozhodování, nepokoušet se o manipulaci prostřednictvím polopravd. Najít na každém člověku nějakou kladnou vlastnost a jednat s ním, jako by již byl čestnější, odpovědnější, pracovitější než je v současnosti. Upozornit adekvátním způsobem na možná rizika jednání, nebo vznik kritických situací (Vávrová, 2012).

Pro otevřenější komunikaci i mimo rodinu je vhodné navázat přátelské vztahy i ostatními rodinami spolužáků. Nečekejme na vstřícné kroky okolí. Pozveme kamarády a spolužáky k nám. Lidé k nám budou přicházet jen tehdy, pokud se jim otevřeme sami.

2.3. Prarodičovská péče – pozitiva a negativa

Při porovnání požadavků, které jsou kladeny na budoucí náhradní nepřibuzné rodiče, zjistíme, kolik parametrů je u příbuzenské péče o děti nevyhovujících nebo nejsou ze strany orgánů sociálně-právní ochrany dětí plněny. Matějček uvádí: Důvody pro přijetí dítěte do výchovy mají vycházet z vnitřního přesvědčení. Zaměstnání má být stále s dostatečným finančním zabezpečením. Pracovní vytížení ne příliš vysoké, pro začátek jeden rodič musí být doma s dítětem. Vhodná bytová situace. Čistý trestní rejstřík. Osobní pocit dostatku psychických i fyzických sil pro výchovu. Věk podobný jako u běžných rodičů, tj. ženy do 35 let při péči o malé děti. Zralé a trvalé manželství pro stabilní rodinné zázemí. Schopnost vžít se do cítění dítěte, přizpůsobivost a tolerantnost, laskavost a otevřenost. Ochota naslouchat radám od zkušenějších pěstounů. Zajistit bezproblémovou výchovu, dostatečně spolupracovat s odborníky. Ujasnit si, čím chce být vychovatel prospěšný, co chce dítěti předat (Matějček, 2002).

Možná budu v některých otázkách polemizovat až příliš kriticky, ale je to pro to, abych upozornila na tuto problematiku. Aby se profesionálové v pomáhajících profesích více angažovali při práci s prarodiči. Vnitřní přesvědčení? Je příbuznost vnitřní přesvědčení, že chceme vychovávat vnouče? Neříkají si někteří prarodiče: „Co by tomu řekli lidi, kdybychom dítě nechali v dětském domově?“ Má důchodce dostatečný měsíční příjem? Člověk v předdůchodovém věku má opravdu jisté pracovní místo? Pracovní vytížení možná vůbec není, nebo si člověk nemůže dovolit být půl roku na neplacené dovolené. Buď to podnik neumožní, nebo dá rovnou výpověď. Bude-li číst tuto práci člověk ve věku nad 55 let, může sám posoudit kolik má fyzických a duševních sil pro výchovu malého dítěte. Jak by si chtěl „svůj klid“ nechat vzít. Schopnost vžít se do druhého je omezena pružností psychiky, která se zvyšujícím věkem klesá. Jak mohou tito lidé naslouchat zkušenějším pěstounům nebo radám odborníků, když se spíše s nikým nepotkávají? Možná mají obavy, že budou příliš pod dohledem, nebo neví, kam se obrátit. Možná nechtějí nikoho svými problémy obtěžovat.

Zde uvádím zbývající parametry, které vyplývají jako méně problémové: vhodná bytová situace, čistý trestní rejstřík, zralé manželství. Především zajistí bezpečné zázemí, klid pro vývoj dítěte. Jsou děti, kterým dosud chyběly právě tyto základní požadavky, ale je

třeba dítěti dávat najevo také respekt k němu a brát jej za platného člena rodiny s právem spolurozhodovat.

Prarodič, který ztratil svoje dospělé dítě, se navíc potýká s vlastními psychickým problémy. Je žádoucí, aby se s nimi brzy vyrovnal a nastoupil cestu osobního růstu. Víím však o lidech, kteří nedokážou ani po deseti letech mluvit o svém nepovedeném dítěti bez slz v očích.

Psychická krize se objevuje jako narušení psychické rovnováhy v důsledku náhlého vyhocení situace, dlouhodobé kumulace či situačního nárůstu problémů. Dosud užívané způsoby adaptace přestaly být funkční, a člověk musí hledat jiné. Krize je důsledkem nezvládnutého problému. Okolnosti nás nutí něco ve svém životě změnit, přehodnotit situaci a najít pro nás nový způsob jednání. Použitím originálních způsobů řešení situace dochází k pozitivnímu rozvoji jedince (Vágnerová, 2004).

„Posttraumatický rozvoj je definován jako významná pozitivní změna v jedincově kognitivním a emočním životě, která může mít i své vnější projevy ve změně jedincova chování. Rozvojem se rozumí i taková změna, při níž se jedinec dostává nad svou dosavadní úroveň adaptace.“ (Mareš, 2008, s. 571) Rozvojem se podle Mareše rozumí proces i výsledek, který se může dostavit i po několika měsících, letech či dokonce desetiletích. Jedinec se snaží o psychologické přežití, nelze předpokládat, že rozvojem zmizí duševní bolest či stres. Nezmizí ani úhel pohledu na situaci. Signálem pozitivních změn v psychice takto stíženého člověka je rozvrat dosavadního psychického světa. Lidé rozlišují život na „předtím“ a „potom“. Skutečný rozvoj zahrnuje nejen změnu myšlení a především jedinec mění své chování a projevuje aktivitu žádoucím směrem (Mareš, 2008).

Podle Calhouna a Tedeschiho změna nastává v následujících oblastech. Jedinec objevuje své stránky osobnosti, o nichž dosud nevěděl, otevírají se mu nové možnosti. K lepšímu se mění vztahy s lidmi ze svého okolí, takový člověk změní žebříček životních hodnot a více pracuje s možnostmi duchovního růstu (Calhoun, Tedeschi, 2006 in Mareš, 2008).

K posttraumatickému rozvoji však nedochází vždy. Záleží na celkové psychické vybavenosti člověka a na míře zátěže. Antonovsky popisuje kvalitu psychiky jako soudržnost osobnosti. Jedinec díky svým vlastnostem považuje svět za uspořádaný, předvídatelný, zvládnutelný a smysluplný. „*Právě zvládnutelnost – schopnost reagovat na zátěžové situace a smysluplnost – jedinec vyhodnotí, že stojí za to investovat čas a energii do předložených požadavků, jsou důležitým předpokladem pro posttraumatický rozvoj.*“ (Antonovsky, 1987, in Mareš, 2008, s. 576)

Z toho můžeme vyzorovat, že ač ztrátou dospělého dítěte se něco skončilo, výchovou vnoučete přesto pokračuje naše genetická informace – rod. Můžeme pak k výchově přistoupit jako k výzvě s nadějí v následnictví.

Ženy ve věku klimakteria, „*kompensují svoje ztráty ze stárnutí mimo jiné zvýšenou péčí o svoje potomky, spíše o jejich vnoučata.*“ (Říčan, 2005, s. 316) Vycházím-li z jeho názoru, pak je přirozené, že je dítě vychovááno prarodiči.

Říčan pracuje s biologickou efektivitou a uvádí několik důvodů, proč se lidé dožívají vysokého věku, přestože již nejsou užiteční pro reprodukci. Klade si třeba otázku, proč ženy žijí mnoho let po ukončení plodnosti? Lidé za zenitem reprodukčních schopností mají životní zkušenosti, znají historii rodu, dovedou odhadnout nebezpečné jednání. Jsou zkrátka nositeli informací, vzorců chování. V životě prošli velkým počtem situací, setkání, nepříjemností, setkali se s tragédiemi, viděli, jak se řeší. Možná více, než mladí, právě lidé vyššího věku dokážou najít na každé věci pozitivní stránku a umí vytěžit i z minima možností tu nejlepší (Říčan, 2005).

Tvůrčí produktivita je podle Lehmana nejvyšší ve věku kolem 35 let, s postupujícím věkem „*dochází k úbytku fyzické síly a energie, snížení sensorických a motorických schopností. Objevují se somatické a psychické poruchy, deficity v oblasti žláz s vnitřní sekrecí a zpomalení metabolismu.*“ (Lehman, in Doňková 2011, s. 42) Starší člověk se hůře sociálně adaptuje, zužují se u něj odborné a pracovní zájmy. Dochází ke změnám motivace v důsledku snížení společenské prestiže. Stávají se více pasívními, protože vidí mladší, kteří ovládají například mobilní a informační technologie (Lehman in Doňková, 2011).

Také Nádvořníková se přiklání k teorii, že neznalost komunikačních technologií v dnešní společnosti jedince jednoznačně tzv. „*digitálně znevýhodňuje*“. To má za následek mimo jiné i sociální vyloučení. (Nádvořníková, 2011, s. 143)

Shrneme-li fyzické **možnosti seniorů**, snižují se jejich sensorické schopnosti, především sluch a zrak. Omezuje se částečně mobilita, postřeh. Vzhledem k věku přicházejí závažnější onemocnění, která si vyžadují razantnější lékařské zákroky. Z mentálních funkcí klesá kapacita paměti, schopnost adaptace, nastává určitá zakonzervovanost myšlení (Říčan, 2005). Ne lehkou se učí novým věcem, především využívání elektronických prostředků. Přejde však doba, předpokládám za deset let, že i tuto oblast budou lidé ve věku nad šedesát a více let zvládat bravurně. Jedním z důvodů je, že lidé se již nyní – ještě v produktivním věku – setkávají s počítači. Nesmíme také zapomínat na to, že dnešní mladí tvůrci programů budou také stárnout a přizpůsobí uživatelské možnosti i pro lidi se zhoršeným zrakem, či motorikou. Například se již rozvíjí hlasově ovládané rozhraní. Po psychické stránce jedinec nemá tolik trpělivosti a ztrácí nad sebou častěji kontrolu. Trpí nespavostí, nedochází ke kvalitní regeneraci a tím se uzavírá kruh, protože dochází k poklesu tělesných dispozic.

Dolák představuje seniora jako jedinečnou bytost s osobitou filosofií, ke které dospěl vlastními zkušenostmi a mnoha prožitými situacemi. Jak Dolák uvádí, senior je v přímém kontrastu „*s mladými lidmi, kteří podléhají módním ideologiím.*“ (Dolák, 2011, s. 19) A mnohdy jednájí bez promyšlených důsledků. Stáří s sebou přináší i myšlenky na smrt, s níž je třeba se pokusit vyrovnat. Jedinec se snaží uvázat k něčemu, co hned tak nepomine. Ideálním řešením je tzv. „*genetická nesmrtelnost, kdy senior při pohledu na vlastní potomky cítí zvláštní uspokojení.*“ (Dolák, 2011, s. 20)

2.4. Dílčí závěr – Specifická traumata prarodičů

Když si však představíme situaci, kdy jeden den dojde ke ztrátě dospělého dítěte a ještě ten stejný den se do bytu stěhuje vnouče, není opravdu mnoho času na prožití traumatu a adaptaci na novou situaci. Psychika takto zasaženého člověka musí pracovat na dvou velkých zátěžích naráz. Přidáme-li fakt, že skupiny seniorů a dětí patří mezi vysoce rizikové skupiny z pohledu stability psychiky, zvláštnostmi ve svých

potřebách a nesoucí si s sebou specifická rizika (De Wolfe, in Vodáčková, 2002), dostáváme se ke složitému problému, který přímo vyžaduje profesionální intervenci.

V péči o pěstouny na vlastní žádost se již při výběrovém řízení zapojuje psycholog, lékař, orgány sociálně-právní ochrany dětí. Budoucí vychovatelé navštěvují povinné kurzy a výcvikové semináře hrazené ze státního rozpočtu. (Matějček, 2002) Sami budoucí vychovatelé se na dítě těší a mají nastřádanou spoustu energie pro dítě. Porovná-li tento přístup s postupem předání vnoučete k prarodičům, kteří jsou sice příbuzní a dítě milují, ale nemají žádnou předchozí průpravu a nepřekypují nadšením. Jsou leckdy i dost vyčerpaní, protože problémy se mohly vléci již mnoho let třeba v případě drogové závislosti rodičů. A nyní to jen vyvrcholilo. Právě o takové případy by se měli profesionálové v pomáhajících profesích více zajímat, aktivně a opakovaně je vyhledávat a pokusit se navázat kontakt plný důvěry a pochopení.

Člověk má v jakékoliv situaci tendenci subjektivně zkreslovat děj, který kolem něj probíhá. Uvědomíme-li si rozdíl mezi objektivní a subjektivní realitou, každý z nás automaticky pracuje v tzv. subjektivním režimu. Čím je to pro mě dobré nebo špatné? Co mi to přináší? Čím mě to ohrožuje? Bylo by to jinak, kdybych udělal něco jinak? Neumíme se oprostít v běžném poklidném životě od subjektivního pohledu na svět. Jak to pak chceme dokázat ve vyhraněných situacích? Dochází pak k neuvědomovaným či vědomým obranným reakcím se zaměřením na vlastní osobu, na nastalou situaci (Vágnerová, 2004).

Neuvědomované obranné reakce – *„jednotlivé obranné reakce se liší mírou zkreslení skutečnosti a způsobem, jakým s touto informací člověk naloží.“* (Andrews, 1993, in Vágnerová, 2004, s. 58) Andrews a jeho spolupracovníci definovali zralé formy např. sublimace, humor, předjímání, zaměření do budoucnosti. Nezralé formy např. popření, regrese, projekce, izolace, racionalizace, somatizace (Andrews, in Vágnerová, 2004).

Uvědomovanou reakcí je útok jako aktivní varianta, kterou člověk vyjadřuje tendenci s ohrožující a nepřijatelnou situací bojovat. Agrese může být namířena směrem ven buď přímo, nebo na náhradní objekt. *„Agrese může být obrácena i vůči sobě samému, může se projevit verbálním sebeobviňováním, v krajním případě až sebevražednými tendencemi.“* (Vágnerová, 2004, s. 56) Únik je realizován popíráním existence

problému, který se zdá neřešitelný. Nebo dochází ke snaze přenést odpovědnost za řešení na jiného člověka (Vágnerová, 2004).

Uvědomované reakce pro zachování duševní rovnováhy řízené kladným postojem k sobě samému pod vedením odborníka nazývané Coping jsou blíže představeny v kapitole Profesionální podpora.

Prarodičovství podle Říčana plní funkci předávání tradice. Ve výchově vnoučat pokračuje rod. Člověk v seniorském věku již většinou miluje nepodmíněně. Můžeme od nich slýchat větu: „Ať je, jaký je, je náš.“

Vrátím-li se k osobnímu růstu, je i podle Říčana (2005) povinnost myslet také na vlastní smrt již v plném zdraví. Tím si člověk uvědomí, které věci jsou v životě podstatné a které jsou produktem ješitnosti, závisti a dalších negativních vlastností. Takový člověk chce žít tady a teď. Neoddaluje události kvůli planým výmluvám větami typu: „Až..., tak..“ Člověk si více uvědomuje vlastní hodnotu, svobodněji se rozhoduje, s kým bude trávit tento den, protože ví, že je to jeho život.

Slezáčková upozorňuje, že pro rozvoj osobnosti není zkušenost traumatu nutná. Lidé se mohou cílevědomě rozvíjet i s absencí vážné životní situace. Jde o vytvoření si nového kvalitnějšího náhledu na život a vymezení nových priorit v hodnotovém žebříčku (Slezáčková, 2012).

Dolák uzavírá filozofické úvahy o stáří s tím, že ač se svět v tomto století velmi rychle mění, „základní touhy lidského srdce zůstávají stejné.“ (Dolák, 2011, s 21) Ani vzorce lidských vztahů se nemění. Staří lidé mají mnohem více zkušeností se životem, proto bychom jim „měli více naslouchat – především kvůli nám samým.“ (Dolák, 2011, s. 21)

3. Sociální podpora

3.1. Laická podpora

Vávrová definuje doprovázení jako poskytnutí podpory jednoho člověka druhému v situacích, které jedinec není schopen zvládnout sám. Jedná se o celoživotní aktivity vydávané i přijímané. Doprovázení je důsledkem života mezi ostatními lidmi. „*Proces doprovázení v sobě obsahuje několik složek, ty dělíme na poradenství, podporu a nezbytnou pomoc.*“ (Vávrová, 2012, s. 66)

Ať chceme nebo ne, svojí přítomností ovlivňujeme ostatní lidi a oni mají vliv na nás. Každý z nás je součástí interpersonálních vztahů, kterým jednak dodává náboj, nebo v případě potřeby z nich čerpá.

Klasifikace doprovázení podle Vávrové má několik hledisek. Doprovázející osoba – „*laik, profesionál. Délka doprovázení – krátkodobé, dlouhodobé, trvalé. Zacílení – cílené, bezděčné. Intenzita – účinné, neúčinné. Obor – výchovně vzdělávací, sociální, zdravotnický. Stadia života – před narozením, dětství, adolescence, mládí, střední věk, seniorský věk, péče o geronta, terminální stadium. Prostředí – přirozené, institucionalizované.*“ (Vávrová, 2012, s. 69)

Definice laického doprovázení podle Vávrové je **prosociální chování** blízkých lidí bez patřičného speciálního vzdělání. Laickému doprovázení se věnuje každý člověk. Nejblíže jsou nejdříve rodiče, prarodiče, sourozenci, partner, děti, přátelé. Je to v podstatě jakákoliv osoba vyskytující se v blízkosti člověka s určitou potřebou v přirozeném prostředí. Poskytnuté služby nejsou s jasným cílem a většinou nemají přesný časový rámeček (Vávrová, 2012).

V laickém doprovázení se většinou jedná o nevědomé jednání, které však doprovázená osoba přebírá. Proto by i laik měl reflektovat svoje chování a uvědomit si, co nabízí světu svými činy, nejen slovy, přednáškami, poučováním či dokonce vyhrožováním.

I laická podpora při zpracování traumatu by měla mít určité parametry, které by pomáhající jedinec měl dodržovat. Dávat pozor na vlastní obranné mechanismy a kontrolovat je. Rodičům, kteří ztratili dítě, je třeba dát najevo účastnou sympatii,

projevit porozumění pro jejich bolest, nabídnout pomoc. Smutek rodičů má být respektován, je přirozený a je důležitý pro zpracování traumatu. Poskytneme takovým rodičům vypovídat se ze svých pocitů. Se zdrženlivou sympatií vyslechnout nápady zbrklého řešení – většinou jsou tyto verze nereálné. Vznikají však ve snaze uvést situaci do původního stavu. Upevňovat přátelské i rodinné vztahy (Matějček, 1989).

Sociální opora v rodině bývá podle Mareše složitá v případě, kdy jsou traumatem zasaženi všichni účastníci rodiny. Pak ten blízký, který by měl být oporou, vyčerpá psychické rezervy a sám potřebuje podporu. Člověk, který chce pomáhat druhému v jeho tíživé situaci, by měl mít za sebou zvládnuta vlastní traumata. Poskytovatel opory plně respektuje autonomii osobnosti postiženého, nesnaží se mu vnutit jediné správné řešení nebo jej dokonce kontrolovat (Mareš, 2008).

Podíváme-li se na výklad Mareše ze situace, kdy zmizí dospělé dítě a zůstanou prarodiče a vnoučata, nabízí se několik otázek. Kde mají prarodiče čerpat psychické rezervy pro doprovázení dítěte? Sociální pracovnice sice ihned nabízejí psychologa, ale nepokládám to za vhodné řešení. Pro takto stíženou rodinu by bylo lepší setkání s podobnými lidmi v neformálním prostředí. Prarodiče by měli dostat kontakt na určitou komunitu či občanské sdružení, kde mohou zcela bez zábran a bez obav z různých diagnóz komunikovat na tíživé téma. Kde se mají prarodiče dozvědět o různých podpůrných programech, které jim v péči o vnouče usnadní život? Ve svépomocných skupinách jsou lidé, kteří mají větší zkušenosti s výchovou vnoučat, případně doporučí určitého odborníka, s jehož službami byli spokojeni. Důvěra vůči konkrétním lidem z řady laiků či odborníků je velmi důležitá, ale musí se budovat postupně, a to určitý čas trvá.

Již Matějček se zmiňuje o prospěšnosti **komunitních setkávání** kombinovaných s přednáškami odborníků. Odlehčení ve formě týdenních táborů pro děti, či rekreační víkend s programem pro celou rodinu. Právě při takových příležitostech se lidé mezi sebou mohou více poznat a získávají cenné rady i psychickou podporu (Matějček, 2002).

Virtuální doprovázení dnes zažívá svůj rozkvět. Lidé v pohodlí svého domova mohou na internetových sociálních sítích sdílet svoje trápení s lidmi, se kterými by se jen stěží

v realitě potkali. Výhodou je právě dostupnost a možnost „udělat si na sebe čas“ třeba až v pozdních večerních hodinách. Na netu vznikají různorodé komunity mnohem snadněji než v realitě, přestože lidé nemají tolik času, nebo jejich bydliště jsou od sebe velmi vzdálena (Vávrová, 2012).

Dotyčný komunikuje na určité téma s lidmi, které to zajímá. Může se stát, že člověk ve skutečnosti nemá kolem sebe lidi ochotné vyslechnout jej. Nebo sám postižený nemá zájem rozšiřovat svoje trable po blízkém okolí. Podle Vávrové však virtuální komunikace nedosahuje takové kvality jako reálné laické doprovázení.

Parkes rozděluje dovednosti v poskytování pomoci podle toho, kdo řídí situaci. Je-li vůdčím postižený jedinec, pak může pomoc poskytnout i laik. Jedná se o lidské projevy vyjadřující zájem o dotyčného jedince. Respektem dáváme najevo hodnotu člověka – často oslovujeme tak, jak si přeje, neskáčeme do řeči, nekritizujeme, svoji veškerou pozornost věnujeme jen jednomu člověku. Empatie umožňuje vstoupit do světa druhého člověka, ale zároveň bychom si měli ponechat i vnější pohled – reflektujeme pocity, zrcadlíme chování. Autenticita pomáhajícího člověka dává celé události punc opravdovosti. Předpokladem je chtít pomoci, nemá cenu se snažit něco dělat, nejsme-li o tom přesvědčeni. Každý z nás dovede naslouchat (Parkes, 1997). Někdo však pouze třicet sekund, pak začne mluvit o sobě.

Aktivní naslouchání vyžaduje jistý trénink. Jedná se vnímání slov, gest, mimiky, vlastních pocitů z rozhovoru. Častý pohled do očí ubezpečuje postiženého, že o něj máme zájem. Při aktivním naslouchání je naším úkolem „být“, a toto bytí leckdy přináší nepříjemné pocity. Například při pomyšlení na vlastní bolestné životní okamžiky. Platným okamžikem rozhovoru je i mlčení. Značí, že dotyčný srovnává myšlenky a hledá slova pro vyjádření složitých pocitů. Připadá-li člověku již mlčení nesnesitelné, mírným hlasem do něj vstoupíme v intencích například: „Jak ti asi bylo.“ Dotykem vůči druhé osobě šetříme a je vhodné nejdříve vyzkoušet, zda to dotyčnému pomůže. Objetí ve správný okamžik uvolní napětí a člověk se třeba konečně rozpláče. Chceme-li si uchovat „nit“ pro příští rozhovor, můžeme si několik témat, poznatků zapsat (Parkes, 1997).

Vybraný problém – sebevražedné signály

Podle výzkumů u každého člověka převládá touha žít a potřeba naděje. Je třeba brát vážně jakékoliv signály suicidální povahy. Lidé, kteří se již pokusili o sebevraždu ji ze 30% do roka zopakovali (Beers a Berkow, 1999, in Vágnerová, 2004). Společným znakem lidí uvažujících o suicidu je pocit beznaděje, osamocení, ztrácí kontakt s okolím. Tím se mu vzdaluje možnost podpory. Právě takový člověk potřebuje získat naději, že existuje schůdné řešení pro jeho problémy. Právě takový člověk či osoba blízká, která tuší nebezpečí, se může obrátit na profesionály na telefonní lince důvěry či na centru krizové intervence. Hrozí-li nebezpečí bezprostředně, je nezbytné volat policii či záchrannou službu.

3.2. Profesionální podpora

Profesionální doprovázení je poskytováno školenými odborníky, kteří však nesmí ztratit cit pro druhého člověka a osobní angažovanost. Je to především učitel, vychovatel, sociální pedagog, sociální pracovník, zdravotnický pracovník, psycholog a další osoby v pomáhajících profesích. Dochází k cílené a časově omezené podpoře v pozici dospělý – dospělý. Zde je objektem doprovázení osoba s určitou speciální potřebou nebo zasažená situací, se kterou si sama neporadí. Je-li to možné, profesionální doprovázení se uskutečňuje vůči jedinci ve skupině – například vyučování. Může se však jednat o komunitní skupiny nebo jiné typy skupin, nebo o rodiny. Vávrová upozorňuje na faktor mezilidských vztahů mezi členy, které otevírají emoční stránku jednotlivce. Tím může doprovázející pracovník lépe pochopit momentální rozpoložení jedince (Vávrová, 2012).

Doprovázející profesionál má být oporou, snaží se udržet komunikaci na úrovni rovnocenných partnerů, i když jde o nezletilé dítě. **Kvalitní podpora vede k samostatnosti klienta**, vybudovat v něm dostatečnou odpovědnost za svoje jednání. Pracovník pomáhajících profesí ukáže možnosti řešení a upozorní na případná rizika. Podporující osoba nezastupuje žádné rodinné role, například matku (Vávrová, 2012).

Parkes zahrnuje do profesionálního doprovázení takové činnosti, kde aktivitu přebírá osoba se vzděláním v pomáhajících profesích s patřičnými znalostmi. Do takových aktivit se řadí přímá akce, rada, informace, útěcha. Profesionál si nemůže dovolit

zatěžovat klienta osobními záležitostmi. Zde musí být pracovník připraven, že „bude jen dávat“. Je určen cíl a časový úsek pro pomoc. Jako podporu může jedinec poskytující službu využít spolupráce supervizora, který v přátelské atmosféře rozebere podstatné problémové okamžiky kontaktu. Aktivita postiženého by měla být měřitelná a cílená (Parkes, 1997).

„V počáteční fázi intervence je vhodné postarat se o klientův pocit bezpečí a zvyšovat jeho kapacitu kontaktu. Namísto je zrcadlení a potvrzení emocí:“ „Vidím, jak jste zdrcený, asi se cítíte bezmocný, je pochopitelné, že se tak cítíte.“ (Vodáčková, 2002, s. 366) Je nevhodné klientovi nabízet svoje traumatické zážitky. Má-li pracovník například slzy v očích, může to reflektovat: „Vaše utrpení se mě velmi dotýká.“ (Vodáčková, 2002, s. 366)

Vztah k odborným službám je podle Matějčka ze strany pěstounů zdrženlivý. Jak uvádí, stačí jediná nepříjemnost s pracovníky v pomáhajících profesích a již jsou odmítáni jako celek. Absolvují jen zákonem předepsaná setkání se sociální pracovníci a odmítají i nestátní služby. V současnosti probíhají jednou za rok Dny pěstounských rodin, včetně seminářů, kde se setkávají pěstouni a pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí a nestátních organizací na neutrální půdě a pomalu se sblížují. Matějček žádá pěstouny, aby neodmítali pomoc, která jim je nabízena. Leckdy se předejde nežádoucím situacím v budoucnosti. Lidé se bojí slova problém. Mají dojem, že jakákoliv žádost o radu či pomoc signalizuje jejich neschopnost, nekompetenci vychovávat dítě (Matějček, 2002).

Profesionálové podporují aktivity nestátních organizací, protože tam přicházejí lidé, kteří běžně odborníka nevyhledají a přitom si nakonec mají spolu co říct. Často se psychologové dostávají na téma psychické deprivace, poruchy psychického vývoje dětí, utváření osobnosti dítěte. Velmi přínosné je setkávání přijatých dospívajících dětí. Takové víkendy velmi pomohou účastníkům ve věku od 12 do 18 let. Sami mohou hovořit na veřejnosti či diskrétně s odborníkem na jakékoliv téma (Matějček, 2002).

Problémy však patří k životu. Určitě slycháváte: „Stává se to i v lepších rodinách.“ Zátěžové situace přicházejí, zvládnou se a vše se vrací do normálu. Nikdo nežije život

jen mezi samými radostmi. Pokud se preventivně pracuje na hrozících problémech, krize nemusí přijít.

Pomocí odborníka je vhodné využít k efektivnímu zpracování obranných reakcí při zátěžové situaci. Jedná se o znovuzískání psychické pohody a rovnováhy. Například **Coping** je zvládání zátěžové situace vědomou volbou určité strategie. Je nezbytné vyhodnotit vlastní možnosti a danou situaci. Ve spolupráci s profesionálem by se měl postižený jedinec zaměřit na určitý cíl, kterým by mělo být dosaženo možné pozitivní změny a tolerance. Dosáhnout smíření s tím, co změnit nelze, při zachování psychické rovnováhy a pozitivního obrazu sebe sama. Celková bilance se vylepší buď změnou situace, nebo změnou postoje, hodnocení a prožívání problémové situace. Například vzdání se toho, co je nedosažitelné, vede k vyrovnání, protože teprve pak lze hledat jiné uspokojení či smysl života (Vágnerová, 2004).

Člověk s patřičným vzděláním by měl pomáhat i ve chvílích nejtěžších, kdy dochází ke ztrátě milované osoby. Každý sám za sebe bude hledat, utvářet a vyladovat své pojetí smrti. Nikdo není kompetentní k tomu, brát druhému naději. Často se podle Vodáčkové lidé snaží zpřítomňovat již neexistující osoby. Jakoby dotyčný nezemřel. Zpravidla proto, že chyběl patřičný ukončovací rituál, jakým je třeba pohřeb. Je důležité se zemřelým se rozloučit jakýmkoliv způsobem. Pozůstalý může navštívit místa, kde byl se zemřelým a pustit tam třeba lodičku, nebo zapálit svíčku. Jestli to nepomáhá, možná dotyčný člověk potřebuje více podpory a povzbuzení, aby se obrátil ke světu živých. *„Přiznávám, že lidem, kteří zoufale drží zemřelého u sebe, nabízím možnost vidět, že ho svazují a uzavírají jeho cestu, která byla pro něj tak obtížná, která přinesla všem okolo slzy a bolest, ale která vede někam, kam on musí odejít velmi naléhavě a neměl by být zdržován, jen on znal své poslání, smysl své cesty. Což mě napadá někdy jako to jediné, když slyším třeba o sebevraždě zastřelením jediné milované dcery, na jejíž zpřítomnění matka vynakládá všechnu svou energii.“* (Vodáčková, 2002, s. 311) Pozůstalí začnou o této možnosti přemýšlet a pak řeknou své sbohem zemřelému. Tím se především osvobozuje ten, kdo zůstal (Vodáčková, 2002).

Vodáčková uvádí, že se množí také případy úmrtí v souvislosti s užíváním drog. Mnoho rodičů také přerušilo kontakt se svými dětmi kvůli kriminálním deliktům. Vyrovnat

se s tím, co nemohou změnit, je samozřejmě něco, co vyžaduje nejen čas, ale i značnou vnitřní odolnost a podporu okolí. Tito lidé navštěvují krizová centra, aby pracovníci mohli s nimi sdílet bolest a prázdnotu ze ztráty. Úspěšnost terapeutických programů, kdy se jedinec dokáže vyrovnat s nezměnitelným, bývá 5 – 30 % (Vodáčková, 2002).

Vybraný problém – sebevražda – podpora pozůstalým

„Krizové služby často vyhledávají i lidé, kterým se někdo blízký zabil vlastní rukou. Vyrovnat se se ztrátou blízkého člověka je vždycky těžké, ztráta blízké osoby je spouštěčem vážné krize. Jedná-li se o sebevraždu, je to složitější, než když někdo zemře v důsledku vážné nemoci nebo úrazu.“ (Vodáčková 2002, s. 497) Blízcí lidé zbylí po člověku, který si vzal život vlastní rukou, prožívají rozmanité emoce. *„Téměř vždy je to pocit viny – proč jsem to nepoznal, proč jsem tomu nezabránil, proč jsem nebyl oporou? Objevuje se vztek, že něco takového mohl udělat. Smutek, který přichází s každou ztrátou blízkého člověka.“* (Vodáčková, 2002, s. 497) Strach z vlastního selhání v životě. Bezmoc, že pozůstalý nedokázal nic udělat. Lítost, hanba, znechucení, odmítnutí, úleva, že se mu už nic nemůže stát. Sebevražda v rodině je stigmatizující. Intervenční pracovník pomáhá snížit pocit viny, najít vnitřní síly pozůstalých, vybudovat odstup od smyšlenek lidí z okolí (Vodáčková, 2002).

3.3. Dílčí závěr – Sociální podpora

Sociální podpora je přirozenou aktivitou každého člověka. Stejně tak každý jedinec někdy využil opory druhých lidí. Kvalitní laickou pomoc dokážeme poskytnout druhému, na kterém nám záleží. Je vhodné dodržovat hlavní zásady zdravé komunikace jako je jednání ve formátu dospělý – dospělý. Zde platí základní pravidla lidské slušnosti, z nichž jedno pro připomenutí uvádím: „Chovám se k lidem tak, jak si přeji, aby se chovali lidé ke mně.“

Složitější je poskytnout laickou pomoc, pokud je traumatem zasažena celá rodina. Pak všichni členové potřebují podporu zvenku například od spřátelené rodiny. Účinnou pomocí je také setkání při neformálních aktivitách s lidmi, kteří již dokázali svoji tíživou situaci překonat. Spolky vzniklé „zespodu“ jsou základem i pro vznik důvěry v odborníky.

Způsob komunikace prostřednictvím informačních technologií na sociálních sítích je lepší než opuštěnost a z toho plynoucí bezmoc a pesimismus. Navíc pro osoby s uzavřenější povahou se může stát virtuální doprovázení jediným prostředkem komunitní spolupráce. Metoda aktivního naslouchání vyžaduje od poskytující osoby určitou sebekázeň. Jen málo lidí má tento způsob komunikace přirozený. Takovým jedincům většinou říkáme „vrba“.

Všechny výše uvedené techniky mají jediný společný cíl. Vyvolat v lidech pocit blízkosti. Tím postižený získá mnoho sil na řešení svých problémů, protože ví, že na to není sám. Máme-li opravdový zájem o člověka v tísní, je samozřejmostí, že veškeré informace od něj získané považujeme za důvěrné.

Osoba poskytující podporu potenciálnímu sebevrahovi snadno ztratí nadhled a dokonce si připadá citově vydírána. Ve chvíli, kdy se stává součástí života druhého v intencích, se kterými nesouhlasí, musí informovat odborníky.

Profesionální sociální doprovázení je vykonáváno specialisty s patřičným vzděláním. Pomáhá postiženému jednotlivci s řešením situace, s níž by si sám těžko poradil. Problémem však zůstává, zda si potřební sami najdou cestu k odborníkovi. Leckdy mají obavy z toho, aby na sebe neupoutali pozornost státních orgánů. Právě takové pocity mohou mít prarodiče při výchově vnoučat. Získat si důvěru těchto osob je velmi náročné.

Pro zvýšení kvality profesionálů Vávrová doporučuje zažít alespoň jeden den takový, jaký prožívá klient. Tím vzroste schopnost empatie a odborník si rozšíří hranice myšlení „z druhé strany“ (Vávrová, 2012). Využití sebezvýhodňující strategie, kdy předcházíme zakořenění pocitu viny a dalších negativních vztahů vůči sobě samému, je vhodné nacvičit s profesionálním psychologem. Osobní integrita a emoční angažovanost na prožitku postižené osoby se od pracovníka v pomáhajících profesích očekává.

Zpracování traumatu při úmrtí blízké osoby znásobené sebevražedným dokonáním patří mezi nejsložitější i pro odborníky. Kromě terapeutických rozhovorů bývají doporučována i psychofarmaka. Pozitivní zpětnou vazbou pro osobu poskytující profesionální pomoc, je **faktická změna chování** u stížené osoby.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4. Kvalitativní výzkum

4.1. Cíl výzkumu

Hlavním cílem empirické části bylo získat od respondentů informace o jejich potřebách plynoucích z péče o vnoučata. A zjistit, jakým způsobem tyto potřeby pokrývají. Ve výzkumu jsem se věnovala především nehmotným potřebám, přesto při každém rozhovoru přišla řeč i na finanční zabezpečení. Předpokládala jsem, že bude poptávka po vzdělávání dětí a prarodičů. Neméně významná je péče o zdraví dětí i prarodičů, volnočasové aktivity dětí, sociální zapojení prarodičů i dětí. Zajímalo mě, do jaké míry využívají profesionální podpory (škola, odborníci v pomáhajících profesích) a do jaké míry si pomohou sami.

V teoretické části jsem se zabírala příčinami ztráty rodičů, proto jedna výzkumná otázka byla zaměřena tímto směrem.

S ohledem na generační rozdíl mezi prarodiči a vnoučaty jsem do výzkumu zařadila problematiku budoucího života dětí a prarodičů.

4.2. Použité metody

Vzhledem k obsáhlosti problematiky péče, výchovy a soužití prarodičů s vnoučaty jsem zvolila z metod kvalitativního výzkumu rozhovor – otevřené otázky umožňující vzájemnou interakci a podporující důvěru respondenta v tazatele. Nechávala jsem prarodiče hovořit plynule, zasahovala jsem do jejich řeči minimálně. Respektovala jsem, pokud o některé problematice nechtěli podrobně mluvit. Z rozhovoru jsem analyzovala jen ty části, na které je zaměřen tento výzkum. Otázky jsem sestavila chronologicky, aby rozhovor plynul nad čarou života.

Úvod rozhovoru jsem stylizovala do obecné roviny pro navození příjemnější atmosféry a navázání otevřené komunikace. Ve stěžejní části jsem se dotázala na základní výzkumné otázky:

- 1) Jak probíhal přechod dítěte k Vám (postupně, náhle, důvod, okolnosti)?
- 2) Využili jste někdy pomoc odborníků či jiných organizací, nebo jste Vaše potřeby pokryli vlastními silami (krizová situace přechodu dítěte k Vám, doučování dětí,

volnočasové aktivity dětí, zdraví, vlastní vzdělávání, odstranění sociální izolace, způsob komunikace s vnoučetem)?

3) Máte nějaké obavy z budoucnosti při výchově (jaký druh krizových situací)?

V závěru jsem s přiměřeným optimismem povzbudila dotazované v jejich náročném životním úkolu. Poděkovala jsem jim za důvěru a ujistila jsem je, že nebudou nikde jmenovitě uváděni. Poskytnutím informací přispěli k rozšíření možností, jak pomáhat pečujícím osobám ve výchově dětí. Při rozhovoru jsem si psala poznámky heslovitě, a po ukončení jsem dopisovala detaily. Rozborem zaznamenaného textu jsem určila kategorie vztahující se k tématu potřeb.

4.3. Pilotní výzkum

Pilotní výzkum jsem zaměřila na správnost sestavení otázek a ověření vypracované metodiky získání a zpracování dat.

Jednalo se o 56 letou ženu romského etnika, která vychovává již dva roky dívku ve věku 8 let a čtyřletého chlapce. Děti navštěvují základní a mateřskou školu v Jihlavě. Jejich matka je ve výkonu trestu odnětí svobody. Jejich otec se o děti nezajímá. Z první zkušenosti jsem načerpala následující poznatky. Vést rozhovor v klidném prostředí bez dětí, aby se respondent soustředil pouze na tazatele a neměl obavy, že děti naslouchají. Rozšířit otázku potřeb i na oblast práva. Složitě se vysvětluje respondentovi, co myslím způsobem komunikace od direktivního až po benevolentní. Nevěnuje pozornost komunikaci a nevidí smysl ve vzdělávání v oblasti interpersonálních interakcí. „*Když mám děcka ráda, tak vím, co jim mám říct.*“ Proto tuto doplňující otázku vyloučím. Údaje získané tímto rozhovorem nezahrnu do zpracování výsledků.

Metodou snow-ball jsem získala kontakt na 60 letou ženu, která společně s manželem již 6 let vychovává 10 letou vnučku. Její matka je drogově závislá, občas se léčí. Žije s novým přítelem v jiné části Jihlavy. Svoji dceru nenavštěvuje. Biologický otec se o dceru nezajímá. Metodu doporučení jsem patrně nesprávně použila, protože respondenti se mnou nechtěli mluvit. Přestože jejich příběh znám, neseznámila jsem se s nimi dříve osobně. Proto byli při setkání odmítaví, přestože jsem jim sdělila jméno

společné známé. „Když nejste sociální pracovnice, tak se s Vámi bavit nemusíme.“ Domnívám se, že metoda snow-ball může fungovat, pokud tito lidé budou prostřednictvím společného známého již připraveni k rozhovoru. Vzhledem k jejich nezáviděníhodné situaci chápu jejich psychické rozpoložení. Nakonec jsem se omluvila, že jsem obtěžovala, zanechala jsem vizitku a informační leták o změnách v Zákonu o sociálně-právní ochraně dětí a rozloučila jsem se. Data z tohoto setkání nezahrnu do zpracování výsledků.

4.4. Charakteristika a způsob získání souboru respondentů

Do výzkumu byli vybráni prarodiče, kteří pečují o svoje vnoučata. Tři respondenti nemají zkušenost s nestátními organizacemi a získala jsem je na základě dlouhodobé osobní známosti. Čtyři dotazovaní mají zkušenosti s nestátními organizacemi a získala jsem je díky občanskému sdružení pečujícímu o pěstounské rodiny. S tímto sdružením spolupracuji dva roky. Do výzkumu jsem zahrнула celkem sedm dotazovaných osob ve věku od 56 do 69 let. Průměrný věk tázaných prarodičů - žen je 63 let. Ve dvou případech pečují o děti pouze ženy.

Četnost vychovávaných dětí v rodině je 5x jedno dítě, 1x dvě děti, 1x tři děti. Doba soužití je 4 až 14 let, průměrně 8,5 roku. Věk dítěte v době, kdy bylo dítě svěřeno do jejich péče, se v tomto souboru rozptyluje od 7 týdnů do 13 let.

Tabulka č. 1. Charakteristika a způsob získání souboru respondentů

2012	SPOLUPRÁCE S NESTÁTNÍ ORG.	VÝCHOVA MANŽELSKÝM PÁREM	DOBA ROZHOVORU	VĚK RESPONDENTA	POČET DĚTÍ VE VÝCHOVĚ	VĚK DĚTÍ	DOBA PÉČE O DĚTI
R1	Ne	Ano	40 min	63	1	15	14
R2	Ne	Ano	25 min	60	1	15	9
R3	ANO	Ano	26 min	64	1	10	10
R4	Ano	Ano	18 min	61	2	8 a 6	5
R5	ANO	Ano	23 min	69	1	16	11
R6	ANO	Ne	16 min	56	1	12	6
R7	NE	Ne	12 min	68	3	17 a 9 a 9	4

4.5. Diskuse a interpretace výsledků

V tabulce č. 1 ve sloupci SPOLUPRÁCE S NESTÁTNÍ ORGANIZACÍ jsem záměrně použila různé druhy písma pro vyjádření vztahu prarodičů k podpoře z okolí:

- NE – nevyhledává kontakty, komunikaci s orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) považuje za nepříjemnou povinnost,
- ne – nevyhledává kontakty, komunikaci s OSPOD považuje za povinnost,
- ano – kontakt mu byl doporučen sociální pracovnící, kterou považuje za přirozenou autoritu,
- ANO – vyhledává kontakty a považuje i spolupráci s OSPOD za přínosnou.

JAK PROBÍHAL PŘECHOD DÍTĚTE K VÁM (postupně, náhle, důvody, okolnosti)?

Tabulka č. 2. Příčiny ztráty rodičů

RESPONDENT	MATKA	MATKA VS. RESPONDENT	OTEC	OTEC VS. RESPONDENT
R1	S1a nezájem	snacha	M charakter povolání mu neumožňuje trvalou péči, o dítě se zajímá a financuje	syn
R2	S1a nezájem, možná drogy	dcera	S1a nezájem, platí soudem stanovené výživné	zeť
R3	S1b alkohol, maniodepresivní psychóza	snacha	M charakter povolání mu neumožňuje trvalou péči, o dítě se zajímá a financuje	syn
R4	S1a drogy	snacha	S1a drogy	syn
R5	O2b úmrtí, autonehoda	dcera	O2b úmrtí, autonehoda	zeť
R6	S1a nezájem, možná alkohol	dcera	S1a nezájem	zeť
R7	O2a úmrtí, onemocnění	dcera	S1a nezájem otců o děti, platí soudem stanovené výživné	zeť

Legenda:

- S – subjektivní příčiny, O – objektivní příčiny, M – makety rodin
- 1 – možnost shledání s rodiči, 2 – bez možnosti shledání s rodiči
- a – postupné odloučení, b - náhlé odloučení (podrobněji v kapitole Životní situace dítěte)

Každé dítě musí mít matku i otce, proto se vzorek zdvojnásobil. Zjišťovala jsem tedy příčiny ztráty otce i matky. Ve zkoumaném vzorku jsem identifikovala pět kategorií:

S1a – K odloučení rodiče od dítěte došlo z vlastní vůle, kdy u rodiče postupně převážily jiné osobní potřeby. Existuje možnost shledání s rodiči v budoucnu. R4: *„Syn fetoval v podstatě 20 let, zkoušeli jsme s manželem všechno možné i léčbu, psychologa, platili jsme za něj dluhy, ale nic nepomohlo. Za ty peníze bych si koupila auto. Jednou večer v 9 hodin přišli s dětmi a taškami, že nemají kde přespat. No vyhodit jsem je nemohla. Pak jsem se jim snažila pomoci. Syna jsme museli vyhodit už po měsíci, protože nás stále okrádal. Ty věci, co měla v igelitkách, byly tak špinavé, že jsem si na to vzala rukavice. Vlastně jsem pak všechno vyhodila. Opravdu nebyla schopná se o ty děti starat. Snacha se nažila všelijak dostat mimo domov, aby mohla za drogou. Třeba tak, že si půjde před dům zakouřit a vrátila se až druhý den odpoledne. Tak to byla poslední kapka. Vyměnili jsme zámky a bylo.“*

S1b – K odloučení rodiče došlo náhle z vlastní vůle, protože matka zatížená maniodepresivní psychózou nedodržovala léčbu a požívala alkohol. Existuje možnost shledání s matkou v budoucnu. R3: *„Vnuka jsem převzala v jeho 7 týdnech náhle. Přijel můj nejstarší syn a přivezl malého. Našel ho v pozdních večerních hodinách před hospodou. Jeho matka byla opilá v hospodě, odmítala jít domů, s mým synem se poprala a vyhrožovala zabitím svého syna v kočárku.“*

O2a – Došlo k postupné definitivní ztrátě matky v důsledku progresivního onemocnění. R7: *„Měla vysoké horečky a strašně ji bolela hlava. Praktická lékařka ji hned poslala do nemocnice. Už se nevrátila... nezlobte se... víc o tom nechci mluvit.“* Vzhledem k tomu, že od nástupu onemocnění po smrt uběhl pouze měsíc, došlo k rychlému zvratu v životě rodiny. Nikdo z blízkých se při nástupu matky do nemocnice nedomníval, že už se nevrátí. Babička považovala péči o děti jen za dočasnou maximálně v řádu týdnů. Neměla dostatek času se adaptovat na novou situaci a vůbec nepřemýšlela o možné smrti svojí dcery.

O2b – Došlo k náhlé definitivní ztrátě rodičů, bez jejich úmyslu. R5: *„Mladí jeli před štědrým dnem pro vánoční stromeček. Aby to bylo pro malou překvapení, nechali ji*

u mě. Na zmrzlé silnici, z kopce, v zatáčce auto jelo pořád rovně a skončilo v rybníku. Byla to málo frekventovaná cesta, dlouho nejel nikdo kolem.“

M – Maketa rodiny. Jeden rodič sice existuje, ale není v jeho silách vzhledem k charakteru zaměstnání trvale pečovat o svoje dítě. Proto výchovu přebírají prarodiče s tím, že rodič je finančně podporuje a v mezích svých časových možností se věnuje dítěti. R1: *„Kluk pracuje v nepřetržitém provozu, tak mu oba pomáháme. Protože buď ve dne pracuje, nebo část dne prospí, když přijde z noční. Dobře, že bydlíme pod jednou střechou. Já vařím a děda se s vnučkou učí. Ona je těžký dyslektik, tak se jí musíme věnovat denně.“*

Respondenti se k první otázce vyjadřovali spontánně. Pokud byl časový odstup od události větší, dotazovaní byli klidnější a popisovali celý příběh podrobněji a bez známek větších emocí. Nejvíce emotivní byla babička tří dětí (R7), jejichž matka zemřela ve věku 31 let. S největší pravděpodobností se jednalo o zánět mozku. Respondentka se navíc stará ještě o svoji matku.

K subjektivnímu hodnocení docházelo, když respondenti měli podle vlastního uvážení použít pojmy „postupně, náhle“, aby klasifikovali způsob přechodu dítěte k nim. Zde se projevila schopnost individuální adaptace na novou situaci. Určitým faktorem také bylo, zda prarodiče měli možnost vidět do soukromí mladých rodin. Jestliže bydleli v jednom domě (R1, R2) ještě před vyústěním do kritického stavu, považovali přechod za postupný. Prarodiče byli na dítě zvyklí, protože se každodenně nacházelo v jejich blízkosti.

VYUŽILI JSTE NĚKDY POMOC ODBORNÍKŮ ČI JINÝCH ORGANIZACÍ, NEBO JSTE VAŠE POTŘEBY POKRYLI VLASTNÍMI SILAMI (krizová situace přechodu dítěte k Vám, právní poradenství, doučování dětí, volnočasové aktivity dětí, zdraví, vlastní vzdělávání)?

Zjištěné potřeby jsem rozdělila do následujících skupin: pedagogika, právo, zdraví.

Pedagogika. Kategorie – vzdělávání dětí, poruchy učení u dětí, vzdělávání dospělých, volný čas dětí ve školním roce, volný čas dětí o prázdninách.

Vzdělávání dětí – svépomocí prarodiče zvládnou bez problémů předměty prvního stupně ZŠ, kromě angličtiny. Pedagogem je doučována angličtina, následuje matematika, informatika. R5: „*Sdružení nám zaplatilo letní kurz angličtiny a zajistilo půlroční doučování matematiky. Kurz byl výborný, doučování se nepovedlo.*“

R1: „*Jen s tou angličtinou, to má doučování. Na to nestačíme, ale jinak to zvládneme.*“

R2: „*Jsem už víc benevolentní k jejímu učení, příliš tomu nerozumím. Ona nám to odvykládá a my to jen odsouhlasíme.*“

Poruchy učení u dětí

R1: „*Však vy víte, že ona je silný dyslektik, tak má ve škole určité úlevy a jiný způsob hodnocení. Nebylo to s ní jednoduché hlavně na začátku, ale myslím, že to hodně dohnala.*“

R3: „*Za pomoci pedagogicko-psychologické poradny má vypracován individuální plán výuky. Byla mu zjištěna diagnóza ADHD.*“

Vzdělávání dospělých – technika zasahuje do života lidí mnohem více, než dříve a z oslovených sedmi babiček a pěti dědečků jen jeden muž (manžel R1) jde s dobou. Informační technologie považuje za svůj koníček. Sice nepostupuje systematicky, ale při každé novince je zvědavý a chce ji brzo vyzkoušet. Ostatní jsou přinuceni naučit se základní operace se svým počítačem nebo mobilním telefonem. Vnuci a vnučky požadují tablety, chytré telefony, využívají sociální sítě. Proto se musí prarodiče radit s mladšími přáteli nebo odborníky v prodejnách, jak se s technikou zachází, jaká jsou rizika a zda splňuje požadavky dítěte. R4: „*Jo a taky technice moc nerozumím, tuhle přišla, že chce ten iPad a já vůbec nevím, co to je.*“

K určitému vzdělávání dochází při návštěvách seminářů, které pořádá občanské sdružení. Je to dobrovolná činnost. Od roku 2013 podle zákona 359/1999 Sb. (ve znění pozdějších předpisů) budou prarodiče – pěstouni povinně absolvovat 24 hodin tematických přednášek ročně.

Volný čas dětí ve školním roce – nabídka školních kroužků je pestrá - sport, tanec, výtvarné činnosti, divadlo, hudba. Výhodou školních volnočasových aktivit je, že děti

zůstávají ve škole, kroužky časově navazují na vyučování a jsou levnější než mimoškolní. R3: „*Jinak vnuk navštěvuje kroužky, které nám hradí sdružení. Bez jejich pomoci by naše situace byla mnohem složitější a vnukovi bych ledacos nemohla dopřát, některé kroužky by nemohl navštěvovat.*“

R4: „*Ve volném čase holky chodí do školních kroužků aerobik, keramika, sportovní hry. Zajdeme i do sdružení na pravidelnou schůzku. Vidím tam jiné, kteří jsou na tom ještě hůř.*“

Volný čas dětí o prázdninách – školní a komunitní tábory umožní prarodičům odpočinout si 7 až 14 dní. Plní tak pro ně zároveň ozdravnou funkci. Vzhledem ke svému věku využívají volný čas s dětmi vycházkou, učí děti pletení a háčkování, práci na zahradě. Otázkou je, do jaké míry děti tyto aktivity baví. Předpokládám, že často záleží na umění děti namotivovat. R4: „*Ve sdružení mi nabízeli tábor, ale myslím si, že by naše holky měly být mezi běžnými dětmi, které nemají takové zážitky. Pak si o tom hodně vypráví, místo toho, aby si normálně bezstarostně hrály. Ta starší už byla na školním táboře.*“

R3: „*Strávili jsme několik společných víkendů s ostatními lidmi ze sdružení, což bylo velmi přínosné nejen pro vnuka, ale i pro mne.*“

Právo. Kategorie – sociální zabezpečení, rodinné právo.

Sociální zabezpečení - Diskutabilně je v zákonu o rodině § 88 vyložena vyživovací povinnost mezi příbuznými. Jsou případy, kdy prarodičům stát na dítě neposílá ani přídavky. Semináře na téma druhů dávek pěstounské péče, sociálních dávek, možnosti čerpání z fondů nestátních organizací umožní dětem kvalitnější život.

R2: „*Oba chodíme do práce, takže nám vzali i přídavky na dítě, protože máme podle nich dostatečně vysoký příjem. Otec sice platí alimenty, ale je to osm set korun, teď mi ženský v práci řekli, ať si nechám u soudu ty přídavky zvednout. Už jsem o to u soudu požádala. I ten soudce se divil, že žádný příjem pro malou nemáme.*“

R3: „*Sdružení nám pomohlo a dotovalo i vybavení jeho dětského pokoje, mohla jsem mu zakoupit psací stůl a židli.*“

R7: „Byla uspořádána veřejná sbírka, kterou jsem po týdnu zastavila, aby pak dětem v dospělosti někdo nevyčítal, že pijí v hospodě za jejich peníze. O publicitu nestojím a nepřeji si žádnou pomoc zvenku. Lidé na netu hodně poškodili jméno naší rodiny, psali tam lži a urážky. Raději si vystačím s tím, co mám.“

Rodinné právo – Zákon o rodině mimo jiné popisuje parametry rodičovské zodpovědnosti. Seznámení prarodičů se statusem poručníka nebo pěstouna oproti prostému svěřeni do péče rozšíří jejich kompetence vůči dítěti a společnosti a snadněji dosáhnou na státní sociální podporu. Budou-li znát právní předpisy, při problematickém vztahu rodičů k dítěti mohou žádat soud o zákaz styku apod.

R4: „Došla jsem si na sociálku požádat o předběžné opatření svěřeni dětí do péče. Pak žádost o pěstounství, nyní jsem jejich poručníkem. To je pak aspoň snadné vyřizování na úřadech. Jsem pro praktické rady například, jaké mají výhody pěstounské rodiny, možnosti nového zákona.“

R6: „Matka odjela do Řecka a holku nechala u cizí paní. Šla jsem za sociální pracovnící, se kterou jsem se dohodla, že si Domču vezmu k sobě. Nakonec se na nás vykašlala, bylo jí jedno, jak žijeme.“

Zdraví. Kategorie – psychologie, psychiatrie, fyzické zdraví.

Psychologie – lidé přicházejí k odborníkům v době, kdy přestávají zvládat problémy sami. A když potíže jsou nepřehlédnutelné – pomočování, agrese vůči okolí. Přehlíží se však agrese obrácená dovnitř, úzkosti, noční můry. Laik má svoje hodnocení zkreslené, nemusí postihnout všechny detaily a příčiny odchylného chování. Navíc může mít prarodič obavu z nálepkování, co si pak o něm budou druzí myslet. Uvědomuji si, že každé testování dítě zatěžuje, ale ve škole je také neustále zkoušeno. Proto by nebylo od věci, v důležitých vývojových fázích zvát dítě k psychologovi. Jak uvádí R2, zpočátku pomoc odmítli. Možná dnes by dospívající vnučka někoho potřebovala.

R2: „Zpočátku nám paní ze sociálky nabízela psychologickou pomoc, ale odmítli jsme to.“

R3: „Vystřídali jsme několik psychoterapeutů. V současné době jsme v péči terapeuta a psycholožky v Modřanech.“

R4: „Pomoci odborníků jsme s vnučkami nevyužili. Zkoušeli jsme psychologa se synem, když začal fetovat, ale nepomohlo to.“

Psychiatrie – na psychiatra se obrátili prarodiče, kteří mají obavy z genetického zatížení svých vnoučat. Tito lidé jsou více obezřetní a chodí na pravidelné kontroly, aby zabránili větším nebo nevratným poruchám osobnosti.

R3: „Bojíme se o zdraví vnuka. Matka dítěte je psychicky těžce nemocná, trpí maniodepresivní psychózou, léčila se z drogové i alkoholové závislosti, po celé těhotenství (neplánované a nechtěné) byla v léčebně v Bohnicích. Má za sebou asi 6 pokusů o sebevraždu, naposledy před 8 lety skočila z pátého patra.“

R6: „Jsem překvapená, kolika lidem nejsme lhostejní. Domča má dodnes problémy psychického rázu. Vše jsme pomalu zvládli. Bere léky a hodně si hraje. Byla hodně sama, tak je ráda za vše.“

Fyzické zdraví – uvědomění lidí v ohledu zdravotnické prevence a péče je ve zkoumaném vzorku značně vysoké. Hlavní roli zde hraje věk (56+) a zdravotní problémy, které přivedou člověka do ordinace. Mají více odpovědnosti za svoje zdraví s ohledem na výchovu svých vnoučat.

R1: „Jinak občas zajdu k lékaři, nějaké problémy mám sama, žádají si odbornou péči (vysoký tlak, cysta), ale postupně se to zvládá. Do lázní nejezdím. Na to nemám čas, kde by asi byla Maruška, když ne se mnou.“

R4: „Zdraví je zatím v pořádku a doufám, že to tak bude i nadále. Snažím se o sebe starat, pracuji jen sto hodin měsíčně, abych měla víc volného času.“

Tabulka č. 3. Míra aktivity a zdroje podpory prarodičů v jednotlivých kategoriích

KATEGORIE	PASIVITA	SVÉPOMOC	LAICKÁ	ODBORNÁ PODPORA
PEDAGOGIKA	OSPOD/ + OS	OSPOD/ +OS	OSPOD/+OS	OSPOD/ +OS
Vzdělávání dětí	R2, R7 / 0	R1 / 0		R1 / R3, R4, R5, R6
Poruchy učení u dětí		R1 / 0		R1 / R3, R6
Vzdělávání dospělých	R2, R7 / R5, R6	R1 / 0	0 / R4	0 / R3, R4
Volný čas ve školním roce	R1, R2 / 0			R7 / R3, R4, R5, R6
Volný čas o prázdninách	R2, R7 / 0	R1 / R6		0 / R3, R4, R5
PRÁVO				
Sociální zabezpečení	R1, R7 / 0	0 / R6	R2 / 0	0 / R3, R4, R5
Rodinné právo	R1, R2, R7 / 0	0 / R6		0 / R3, R4, R5
ZDRAVÍ				
Psychologie	R1, R2, R7/ R4, R5			0 / R3, R6
Psychiatrie				0 / R3, R6
Fyzické zdraví		0 / R3, R4		R1, R2, R7/R3, R4, R5, R6

Při plánování výzkumu jsem předpokládala, že respondenti budou řešit svoje problémy svépomocí nebo odbornou pomocí. Nepočítala jsem se zdrojem pomoci - laická podpora, které využil R4 – klient občanského sdružení (+OS) a R2 (OSPOD). Rodinní přátelé, kolegové nebyli lhostejní k situaci respondenta a snažili se pomoci v rámci svých možností například i v oblasti sociálního zabezpečení.

Jak vyplynulo z rozhovorů, jsou lidé, kteří se staví převážně pasivně k vzniklým potřebám. R1, R2, R7 jsou prarodiče spolupracující pouze s orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD). Jak změnit přístup těchto pečovatелů? Systematická depistáž podložená zákonem zabírá jen osoby vedené přímo jako pěstouni. Nezahrnuje osoby, jimž bylo dítě svěřeno do péče, poručníky, nemluvě o maketách rodin. Přesto je to významný posun v systematické pomoci potřebným.

Poslanecká sněmovna přehlasovala veto prezidenta dne 7. 11. 2012. Tím přijala novelu zákona 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí. Všechny stávající pěstounské

rodiny uzavřou s OSPOD nebo s pověřeným nestátním subjektem (fyzická osoba, právnická osoba – občanské sdružení) Dohodu o výkonu pěstounské péče, na základě které budou vedeny odbornou službou.

Práva pěstounů

- Pomoc se zajištěním osobní péče („hlídací služba“) např. po dobu pracovní neschopnosti. **/Volný čas ve školním roce, Fyzické zdraví/**
- Pomoc se zajištěním celodenní péče o svěřené děti v rozsahu minimálně 14 dní v kalendářním roce („dovolená“). **/Volný čas o prázdninách, Fyzické zdraví/**
- Právo na zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci alespoň jednou za 6 měsíců. **/Poruchy učení u dětí, Psychologie, Psychiatrie, doporučení pro Vzdělávání dětí/**
- Minimální rozsah poradenství bude stanovovat vyhláška.
- Právo na bezplatnou možnost zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě. **/Vzdělávání dospělých, Rodinné právo, Sociální zabezpečení/**
- Právo na pomoc při rozvíjení kontaktu s rodiči a dalšími osobami blízkými, není-li soudní zákaz, včetně pomoci při zajištění místa pro uskutečňování styku oprávněných osob s dítětem a při zajištění asistence při tomto setkání.

Povinnosti pěstounů

- Povinnost zvyšovat si znalosti a dovednosti v rozsahu min. 24 hod. v době 12 kalendářních měsíců. **/Vzdělávání dospělých, Rodinné právo, Sociální zabezpečení/**
- Povinnost umožnit sledování naplňování dohody o výkonu péče a spolupracovat s osobou pověřenou sledovat vývoj dětí.
- Povinnost rozvíjet sounáležitost dítěte s osobami blízkými (Zákon 401/2012 Sb.).

Výše jsem uvedla některé body z novely zákona a k tomu do rovné závorky vyjmenovala kategorie mnou specifikované. Nová práva a povinnosti pěstounů pokrývají deset z deseti kategorií.

Při rozhovorech mě zaujala R5: „*Jinak jsme od žádné jiné organizace nic nevyhledávali.*“ V roce 2013 se dostáváme díky novele zákona k situaci, kdy budou těmto lidem nabízeny služby a nebudou je muset VYHLEDÁVAT.

MÁTE NĚJAKÉ OBAVY Z BUDOUCNOSTI PŘI VÝCHOVĚ (jaký druh krizových situací)?

Jak si člověk vytváří představu o budoucnosti? Vychází z vlastní nebo cizí zkušenosti. Vlastní zkušenost je přenášena v celém kontextu situací a je nenahraditelná. Čerpá-li člověk zkušenost z okolí, dochází k určitému zkreslení například při vyprávění, nebo necelistvosti třeba při pozorování, protože pozorovatel není přímou součástí děje. Je-li osoba součástí rodiny, pak i cizí zkušenost prožívaná v těsné blízkosti má svoji cenu. Dalšími faktory pro vyslovení předpovědi jsou aktuální situace a věk svěřených dětí.

Mám-li přiblížit obavy z budoucnosti při výchově dětí u respondentů oslovených v této práci, každá výpověď je jedinečná a vystihuje míru zodpovědnosti za budoucnost vnoučete.

Kategorie - zajištění vzdělání a zaměstnání, závislosti a kriminalita, nekritický přístup, neurčité obavy

Zajištění vzdělání a zaměstnání – logicky se do této skupiny řadí dotazovaní, kteří mají vnoučata ve věku 15 let (R1, R2). U desetiletého chlapce (R3) jsou identifikovány poruchy učení, proto vznikají obavy ze školního prospěchu dříve.

R1: „Hlavně mám starost, aby udělala nějakou střední školu nebo učiliště. Aby se mohla samostatně postavit do života. Aby si našla práci. Ona ale nechce jít z Meziříčí, takže musíme vybírat jen tady.“

R2: “Jde mi hlavně o to, aby se Monika postavila na vlastní nohy, aby uměla nějaké řemeslo a chodila do práce a byla šťastná.“

R3: „Z budoucnosti mám velké obavy. V současné době neprožíváme moc dobré období. S vnukem mám velké starosti, především se školou, odmítá ve škole pracovat. V šesté třídě dostanou na každý předmět jiného učitele. Těžko budou všichni učitelé brát na Dandu ohled, jak na jeho chování, které je velmi rušivé, tak na jeho učení.“
(Pozn. Subjektivní hodnocení respondentky je dramatičtější než realita. Chlapec je ve škole hodnocen stupněm 1 – 3.)

Závislosti a kriminalita - velkou roli hraje zkušenost se synem u R4. Přestože jsou vnoučata zatím ve věku 6 a 8 let, respondentka přemýšlí, kde udělala chybu a nechce

ji podruhé zopakovat. U rodičů šestnáctileté vnučky (R5) nebyly žádné patologické sklony v dospívání. Věk R5 se blíží k sedmdesátce, proto pokud vychází ze zkušeností svého mládí, pak jí musí připadat téměř každé dnešní chování mládeže podezřelé.

R4: „Asi z dospívání. Když jsem viděla, jak dopadl syn, tak se jen modlím za to, aby holky k tomu nesklouzly. Bude asi práce je uhlídat.“

R5: „Mám strach z dospívání. Aby se holka nechytla nějaké party.“

Nekritický přístup – jsou dvě interpretace tohoto přístupu. Buď R6 je opravdu nekritická, velmi důvěřivá osoba. Nebo ví, jaká hrozí nebezpečí, ale nepřipouští si je. Matka Dominiky žije trvale nezřízeným způsobem života. Neovlivňuje však chod nové rodiny, protože žije v Řecku.

R6: „Nemám. Domča je skvělá a máme se moc rády. Hodně mi pomáhá a jsem ráda, že si se mnou povídá.“

Neurčité obavy – vzhledem k tomu, že R7 byla po celou dobu rozhovoru odtažitá, nepodařilo se mi identifikovat přesné obavy z budoucnosti. Dotazovaná po úmrtí matky pátým rokem vychovává šestnáctiletou vnučku a dva chlapce – dvojčata ve věku devíti let. Její nejistota pramení z celého kontextu situace, ale zároveň tím možná vyjadřuje, že je připravená na všechno. Nebo druhou možností je, že nad tím ani nechce přemýšlet. Žije ze dne na den, aspoň si nepřidělává starosti, které ještě nenastaly. Třetí možností je, že nechce být sdílná.

R7: „Nevím, čeho se ještě dožiju.“

4.6. Dílčí závěr – Kvalitativní výzkum

Metodologie a limity provedeného výzkumu

Na začátku jsem si zadala cíl korelačního výzkumu, který měl objasnit souvislosti mezi spoluprací respondentů s nestátní organizací a mírou využívání profesionální podpory k překonávání specifických traumat prarodičů. Pro pochopení souvislostí a zmapování rodinné konstelace jsem rozhovor s dotazovanou osobou doplnila procesem příchodu dítěte k prarodičům. S výhledem do budoucna a pro úplnost kontextu jsem připojila dotaz na obavy z budoucnosti. Otázky jsem seřadila chronologicky. Základní otázky

jsem rozpracovala do dílčích otázek, jejichž témata jsou uvedena u každé otázky v závorce.

1) Jak probíhal přechod dítěte k Vám (postupně, náhle, důvod, okolnosti)?

2) Využili jste někdy pomoc odborníků či jiných organizací, nebo jste Vaše potřeby pokryli vlastními silami (krizová situace přechodu dítěte k Vám, právní poradenství, doučování dětí, volnočasové aktivity dětí, zdraví, vlastní vzdělávání)?

3) Máte nějaké obavy z budoucnosti při výchově (jaký druh krizových situací)?

Pilotní výzkum přispěl ke zjednodušení otázek. Uvědomila jsem si, že je pro rozhovor nutné klidné prostředí bez dětí. Na rozhovor musí být jednotliví lidé připraveni.

Validita. Použila jsem správné otázky pro zjištění adekvátních informací? U otázky č. 1 jsem se u každého případu dobrala až k příčině ztráty rodičů. Otázka č. 2 byla obsáhlejší. Ze zápisu rozhovorů jsem identifikovala opakující se jevy a rozdělila jsem je na tři skupiny a z nich vytvořila celkem deset kategorií. U otázky č. 3 pět respondentů odpovědělo jednoznačně, proto usuzuji, že R6 a R7 nechtěli přímo sdělit svoje obavy.

Reliabilita. Jsou získané odpovědi spolehlivé, hodnověrné? Jak vyplývá z odpovědí respondentů, existují shodné nebo podobné výpovědi především u otázky č. 2. Otázka č. 3 u R6 a R7 vylýnula v mnohoznačnou odpověď, vysvětlují si to nechtí respondentů. U každé dotazované osoby jsem však zdůraznila, ať odpovídá jen podle svého uvážení. K odpovědím jsem je příliš nenutila. Uvědomovala jsem si bolestivost tématu. Otázka číslo jedna je zcela individuální, přesto se zde objevují shodné prvky, viz tabulka č. 2. Příčiny ztráty rodičů.

Triangulace. Byl posuzovaný soubor respondentů podroben jinému typu výzkumu se stejným cílem? Ne. Prováděla jiná osoba shodný výzkum na daném souboru respondentů? Ne. Údaje získané v otázce 1 a 2 však vypovídají o skutečnostech, které proběhly. Otázka č. 3 je představa o budoucnosti, kterou nelze zatím s ničím porovnat. Je možný longitudinální výzkum, kdy po několika letech lze porovnat současné výpovědi s realitou.

Indukce. Sběrem jednotlivých výpovědí, jsem získala soubor pojmů, které jsem roztřídila a zobecnila do kategorií pro každou otázku. Parametrům odpovědí na otázku č. 1 jsem se věnovala už v kapitole Životní situace dítěte, kde jsem vytvořila 9 kategorií příčin ztráty rodičů. Ve výzkumu jsem pak použila příslušné definice. Otázka č. 2 vychází pouze z reálných situací dotazovaných osob. Problémy jsem roztřídila do deseti kategorií. Otázka č. 3 má čtyři kategorie odpovědí.

Limity – subjektivismus. Každý osobní kontakt je ovlivněn vytvořeným vzájemným vztahem. Mohou zde vzniknout chyby při vnímání druhého – haló efekt, pygmalion efekt, figura v pozadí atd. I soucit může zkreslit vnímané informace.

Limity - soubor respondentů. Ve skupině respondentů spolupracujících pouze s OSPOD jsou tři osoby, a ve druhé skupině jsou čtyři. Ve všech sedmi případech se mnou komunikovaly ženy. Nekomparovala jsem mezi sebou lidi podobné demograficky: věk, vzdělání (nesledovala jsem), bytem v obci určité velikosti, počet dětí v péči a příčiny ztráty rodičů. Oba soubory byly malé, mým záměrem však bylo poskytnout vhled do této specifické životní situace a poukázat na kritické body a možnosti podpory.

Limity – částečné odpovědi. Nechávala jsem dotazovaným dostatek prostoru pro výpověď, ale pokud nechtěli o dané věci mluvit, nenutila jsem je. U některých jsem nenavázala hluboký důvěrný vztah a prožité trauma ještě neodeznělo, proto byly některé osoby uzavřenější.

Návrh na hypotézu. Prarodiče spolupracující s nestátní organizací využívají alespoň dvakrát více profesionální podpory (vyjma zdravotní péče a povinné školní docházky) než prarodiče evidovaní pouze u OSPOD.

Přestože od 1. 1. 2013 platí novela zákona 359/1999 Sb., předpokládám, že činnost pracovníků OSPOD neobsáhne komunitní setkávání, víkendové a týdenní akce s terapeutickou náplní a neformální komunikaci s pracovníky v pomáhajících profesích.

ZÁVĚR

Dítě je bezbranné. V kritických okamžicích rodiny se stává objektem, o němž rozhodují druzí. Jsou-li v rozšířené rodině dobré mezilidské vztahy, pak dítě přijme nového vychovatele z rodiny relativně snadno. Volba zdravých a sociálně kompetentních prarodičů je jednou z nejlepších možností pro osiřelé dítě. Zákony České republiky v posledních letech vytváří příznivé prostředí pro náhradní rodinnou péči. Organizace vzniklé „zespodu“ získávají finanční a legislativní podporu u státu.

Systematická pomoc má být nabízena už při prvním kontaktu s pracovníky sociální péče. Chybí provádění depistáží u rizikových rodinných uskupení. Tím by se pomoc potřebným mohla zefektivnit. Specifická traumata prarodičů při náhradní příbuzenské péči si zaslouží adekvátní podporu nejen blízkého okolí ale především profesionálů. Překonat odstup a nedůvěru prarodičů k odborníkům se může podařit kvalitní a trpělivou prací.

V nové životní etapě, kdy došlo k dočasné nebo definitivní ztrátě dospělého dítěte a při péči o vnouče, se otevírá budoucnost s kladným nebo záporným nábojem. Deprese, smutek, beznaděj, pasivita, zhoršení zdravotního stavu, sociální izolace, bezradnost ve školních povinnostech dítěte, zablokovaná komunikace ohledně zmizelých rodičů je tou horší možností. Posttraumatický růst, časové uspořádání dne, společné aktivity, regenerační pobyty, využívání programu „Odlehčení“ a komunitní setkávání, kniha života, podpora od školy a nestátních organizací včetně profesionálů je správnou cestou kvalitního života pro prarodiče i pro vnouče.

Vytvořila jsem klasifikaci příčin ztráty rodičů – objektivní a subjektivní příčiny. Skrytou formu nefungující rodiny jsem nazvala maketou. V podkapitolách Vybraný problém – sebevražda jsem z různých pohledů zpracovala těžko pochopitelný volní akt vedoucí ke ztrátě života.

Hlavním cílem bakalářské práce bylo přispět k začlenění podpůrných aktivit nestátních organizací do systému sociální péče pro úspěšné fungování nové rodiny.

Na výzkumném vzorku prarodičů jsem zmapovala, jaká traumata postihují prarodiče v náročné životní situaci, kterou je neplánovaná výchova vnoučat. Pro zvládnutí

zátěžových momentů je nutné pokrytí z toho plynoucích potřeb. Tím dojde k nastolení rovnováhy a vývoj vnoučat může v rámci možností probíhat harmonicky.

Zjišťovala jsem, zda jsou potřeby prarodičů i vnoučat uspokojovány svépomocí, nebo je nutná pomoc odborníků či jiných organizací. V souvislosti s tím jsem se zaměřila na získání poznatků o tom, jestli prarodiče vyhledávají pomoc aktivně. Podpora a vedení těchto pěstounů, kdy se mění celá struktura rodiny, je žádoucí, aby opět získali „pevnou půdu pod nohama“.

RESUMÉ

První kapitola analyzuje **přístup společnosti k pěstounství v historii**. Současné právní nástroje České republiky částečně upravují podmínky pro plnohodnotný život dětí. **Základní formy náhradní rodinné péče** jsou osvojení, pěstounská péče, poručenská péče, svěření do péče, hostitelská péče – legislativně neupravena. V pasáži **Význam rodiny pro dítě** popisují na modelu nukleární rodiny, výhody rozšířené rodiny, nevýhody jednoho rodiče s dětmi. Pro **životní situaci dítěte** jsem zpracovala klasifikaci příčin ztráty prarodičů do skupin - objektivní, subjektivní, makety rodin. **Vybraný problém – příčina ztráty rodičů – sebevražda**.

Druhá kapitola **Specifická traumata prarodičů** zahrnuje trauma ze ztráty dospělého dítěte. **Vnouče jako nový člen domácnosti** si vytváří nový domov u prarodičů, kteří musí změnit svůj dosavadní životní styl. Pro komunikaci o ztracených rodičích je vhodné použít knihu života. Prarodiče se stávají pro dítě novým vzorem. V podkapitole **Prarodiče – pozitiva a negativa** uvádím vyšší věk jako biologický faktor, proti němuž můžeme bojovat jen částečně. Přesto může prarodič nastoupit cestu osobního růstu, hledat nové způsoby chování. Prarodičovství plní významnou funkci předávání tradice a zkušeností.

Třetí kapitola **Sociální podpora** je rozdělena do podkapitol **Laická podpora**, **Profesionální podpora**. Společným znakem je prosociální chování, upřímný zájem o potřebného, aktivní naslouchání. V nestátních organizacích se tyto aktivity prolínají. Cílem kvalitní podpory je samostatnost klienta. Stížená osoba se může naučit vědomé zvládnání zátěžové situace pod vedením profesionála. **Vybraný problém - sebevražedné signály** je k řešení pro odborníky. Laik by neměl podceňovat „hloupé řeči“, měl by kontaktovat intervenční centrum a poradit se na dalším postupu. Dojde-li k nejhoršímu, úkolem pomáhajících pracovníků je snížit pocit viny, najít vnitřní síly pozůstalých.

Čtvrtá kapitola **Kvalitativní výzkum** mapuje potřeby plynoucí z péče o vnoučata, a jakým způsobem jsou pokrývány. Společné prvky rozhovorů byly uspořádány do kategorií a ty do skupin. Pod titulkem **Metodologie a limity provedeného výzkumu** je hodnocení z pohledu adekvátnosti otázek a věrohodnosti odpovědí.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENY

1. *Úmluva o právech dítěte č. 104/1991 Sb.* in Rodinné právo ÚZ č. 782, Ostrava: + Sagit, 2010. ISBN 978-80-7208-797-6.
2. *Zákon 401/2012 Sb., kterým se mění zákon 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí*, ve znění pozdějších předpisů a další související zákony, č. 147/2012 Sb., §47a-c
3. BAKOŠOVÁ, Z. - *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*, Bratislava: Public Promotion, 2008. ISBN 978-80-969944-0-3
4. CALHOUN, L. G., TEDESCHI, R. G. (Eds.): *Handbook of posttraumatic growth. Research and Practice*, Manwah, Erlbaum, 2006, in Československá psychologie, Praha: Psychologický ústav AV ČR, v. v. i., 2008, s. 571. ISSN 0009-062X
5. DOLÁK, A. – *Filozofie stáří* in MÜHLPACHR, P. (ed.), *Senioři z pohledu sociální pedagogiky*, Brno: Institut mezioborových studií Brno, 2011. ISBN 978-80-87182-21-5
6. DOŇKOVÁ, O. – *Kreativita ve vyšším věku* in MÜHLPACHR, P. (ed.), *Senioři z pohledu sociální pedagogiky*, Brno: Institut mezioborových studií Brno, 2011. ISBN 978-80-87182-21-5
7. JŮZL, M. – *Základy pedagogiky*, Institut mezioborových studií, Brno: Brno, 2010.
8. KRAUS, B., SÝKORA, P. – *Sociální pedagogika I*, Institut mezioborových studií Brno: Brno, 2009.
9. LOUČKA, M, VANČURA J. – *Koncept smrti u dětí: komponenty a determinanty*, Československá psychologie, Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2011. ISSN 1804-6436
10. MAREŠ, J. – *Posttraumatický rozvoj: nové pohledy, nové teorie a modely*, Československá psychologie, Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2008, 6. ISSN 0009-062X
11. MÁROVÁ Z. – *Být babičkou a mít babičku*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985. ISBN 14-057-85
12. MATĚJČEK, Z. – *Rodiče a děti*, Praha: Avicenum, 1989. ISBN 08-056-89
13. MATĚJČEK, Z. - *Osvojení a pěstounská péče*, Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-637-3
14. MATĚJČEK, Z. - *Náhradní rodinná péče*, Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8
15. MATĚJČEK, Z. - *Osvojení a pěstounská péče*, Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-637-3

16. NÁDVORNÍKOVÁ, L. – *Vybrané problémy seniorské populace z pohledu sociální práce* in MÜHLPACHR, P. (ed.), *Senioři z pohledu sociální pedagogiky*, Brno: Institut mezioborových studií Brno, 2011. ISBN 978-80-87182-21-5
17. PARKES, C. M. – *Poradenství pro smrtelně nemocné a pozůstalé*, Brno: Společnost pro odbornou literaturu, 2007. ISBN 978-8-87029-23-7
18. PONĚŠICKÝ, J. – *Neuropsychologický a hlubinně psychologický pohled na psychoterapii*, *Československá psychologie*, Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2008, 6. ISSN 0009-062X
19. ROSSOVÁ E. - in HYTYCH R., *Smrt a nesmrtelnost*, Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-092-8
20. ROUBAL, J. – *Fenomén bludného kruhu deprese z pohledu pěti psychoterapeutických směrů*, *Československá psychologie*, Praha: Psychologický ústav AV ČR, 2008, 6. ISSN 0009-062X
21. ŘÍČAN, P. - *Cesta životem (vývojová psychologie)*, přepracované vydání, Praha: Portál, 2006, c2004. ISBN 80-7367-124-7
22. SLEZÁČKOVÁ, A. – *Průvodce pozitivní psychologií*, Praha: Grada, 2012. ISBN-978-80-247-3507-8
23. VÁGNEROVÁ, M. - *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-802-3
24. VÁVROVÁ, S. – *Doprovázení v pomáhajících profesích*, Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0087-1
25. VODÁČKOVÁ, D. – *Krizová intervence*, Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-696-9

Dostupné z:

www.zivahistorie.eu ze dne 15.4.2012

www.nicm.cz/hlavni-zakony-tykajici-se-nahradni-rodinne-pece ze dne 23.9.2012

www.pestouni.cz ze dne 23.9.2012